

ÇEVRE VE İKLİM ADALETİ ÇERÇEVESİNDE YERİNDEN EDİLME:
KAVRAMLAR, TARTIŞMALAR, VAKALAR

3/8

Kalkınma Kaynaklı Yerinden Edilmeler

Kişi başına düşen gelir, işgücünün sanayideki payı, ihracat yoluyla elde edilen katma değer gibi kriterlere göre belirlenen ekonomik büyüme üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinin sürekli genişlemesi ve artmasını hedefler. Kalkınma ise ekonomik büyümenin tüm unsurlarını içerirken bunun yanı sıra sosyal ve ekonomik ürün ve hizmetlerin dağılımı, refahın artması, demokratik yönetim ve sınıf, toplumsal cinsiyet, etnik köken kaynaklı ayrıcalıkların ve farklılıkların kaldırılması hedeflerini de barındırır.¹ Bununla birlikte, büyüme ekonomisi ile iç içe geçmiş hâkim kalkınma anlayışında ekonominin üretici güçlerinin ve bunların destekleyici unsuru altyapıların yenilenmesi, yapılması ve iyileştirilmesi kalkınmayı sağlamanın en önemli unsuru olarak öne çıkar.² “Kalkınma projeleri” de tüm bunlar için gerekli hammaddenin, enerjinin, altyapının ve hizmetlerin doğal kaynakların kullanımı yoluyla sağlanmasını amaçlar. Mega kalkınma projeleri doğanın bir bölümünü teknolojinin kullanımı yoluyla hızlı, kapsamlı, kökten, bilinçli ve –çoğu kez– geri döndürülemez biçimde biyolojik, jeolojik ve fiziksel olarak değiştiren/dönüştüren projelere verilen genel addır. Bu projeler amaç ve alanlarına göre dört kategoride toplanır:³

- Altyapı projeleri (Liman, havaalanı, demiryolu, yol ve otobanlar gibi ulaşım projeleri, kentsel su ve kanalizasyon sistemleri vd.)
- Kaynak çıkarımı/kazanımı projeleri (Mineraller, metaller, kömür, petrol, doğalgaz gibi madencilik projeleri)
- Üretim ve ticaret projeleri (Endüstriyel ağaç yetiştirme, ihracat alanları, sanayi alanları vd.)
- Tüketime yönelik projeler (Turizm, alışveriş merkezleri, tema parkları, gayrimenkul projeleri vd.)

İleri sürülen temel sava göre, özel sektörün veya kamu sektörünün yaptığı ve işlettiği farklı alandaki, farklı amaçlı kalkınma projelerinden elde edilecek faydalar ekonomik bir değer üreterek genel olarak ekonomileri zenginleştirecek, sonrasında bu faydaların topluma etkisi “refahın” sağlanması olarak yansiyacaktır. Ancak, kalkınma projelerinin ürettiği iddia edilen faydaların topluma yeterli ve eşit aktarılmaması eşitsizlik ve adaletsizlik kaynağıdır. Bunun yanı sıra bu projelerin dışsallaştırılan veya görmezden gelinen birçok ekolojik, sosyal ve ekonomik maliyeti/zararı bulunmaktadır. Ekolojik bakımdan kalkınma projeleri genel olarak kaynakların aşırı sömürülmesi, hava, su ve toprak kirliliği, ormansızlaşma, ekosistemlerin tahrip edilmesi gibi yerel ve küresel ölçekte birçok sorunu meydana getirmektedir. Böylelikle, bu projeler gezegenin sınırlı kaynaklarının

İÇİ BOŞALAN BİR KAVRAM: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Çevre ile uyumlu büyümeyi savunan “sürdürülebilirlik” kavramı üzerine tartışmalar 1960’lardan itibaren başladı. Sınırsız büyümenin imkânsızlığına dair ilk önemli çalışma 1972 yılında yayımlanan *Ekonomik Büyümenin Sınırları Raporu* oldu. Bu raporda gezegenin belirli sınırlarının ve taşıma kapasitesinin olduğu vurgulanarak insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinin mevcut hâliyle sürdürülebilir olmadığına dikkat çekildi. Büyümenin varolan biçimiyle devamının gezegenin sınırlarını zorlayacağı, sonucunda ekonomik ve ekolojik olarak yıkıma götüreceği ileri sürülse de temel ihtiyaçların karşılanacağı sürdürülebilir bir ekonomik modelin uygulanabileceği de iddia edilmekteydi.¹ Kavramın akademinin dışında kamuoyu ve siyasi/ekonomik aktörler nezdinde popüler hâle gelmesi ise 1980’lerin ikinci yarısından itibaren gerçekleşti. Bu gelişmenin dönüm noktası Brundtland Raporu’nun yayımlanmasıydı. Dünya genelinde hem ülkeler arası hem de ülkelerdeki eşitsizliklerle beraber yoksulluğa da dikkat çeken rapor, yoksulluğu ve eşitsizliği ortadan kaldıracak, sosyal ve ekolojik anlamda zararsız ve sürdürülebilir bir kalkınma modeline ihtiyaç olduğunu altını çizdi. Öte yandan rapor, gezegenin sınırlarını kabul etmekle beraber bu sınırları ve dünyanın taşıma kapasitesini aşmayacak, çevreye saygılı ve bugünün kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere gelecek kuşakları tehlikeye atmayacak yeni bir büyüme modelinin de mümkün olduğunu ileri sürmekteydi.²

“Sürdürülebilirlik” kavramı özellikle 1990’larla beraber kabul gördü ve anaakıma taşındı. Bölgelelik kavramı iş dünyası, hükümetler ve medya benimsedi. BM 2015 yılında aralarında “insana yakışır iş ve büyüme” de olmak üzere yoksulluğun sona erdirilmesi, eşitsizliğin azaltılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinden sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, erişilebilir ve temiz enerjiye kadar bir dizi sosyal ve ekonomik hedefi kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları’nı (SDGs) kabul etti ve 2030 yılına kadar dünya genelinde bu hedeflere erişilmesi için çalışmalarına başladı.³

Öte yandan diğer birçok kavramda da görüldüğü üzere “sürdürülebilirlik” farklı alanlara yayılıp, çeşitli aktörlerce kullanıldıkça içerisine farklı anlamlar yüklenen bir boş gösterene (*empty signifier*) dönüşüyor.⁴ Uluslararası kuruluşlardan şirketlere ve hükümetlere kadar birçok ekonomik ve siyasi aktör sürdürülebilirliği faaliyetlerinin ve politikalarının temel unsurlarından biri olarak saysa da kavramın içeriği ve nasıl hayata geçirileceğine dair yöntemler hakkında tam bir fikir birliği bulunmuyor ve bunlar giderek muğlaklaşıyor. Bununla birlikte, ekolojik mo-

dernleşme adı verilen yaklaşımın en çok kabul gören yorum olduğu görülmekte. Bu yaklaşıma göre, büyümenin gezegene verdiği zararlar gelişen teknolojinin kullanımı yoluyla düzeltilebilir; aynı zamanda yeni teknolojilerin uygulanması ve yeşil uygulamalar istihdam artırıcı etkisiyle ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir.⁵ İlk dönem sürdürülebilirlik kavramı üzerine tartışmalarda sıklıkla altı çizilen ekonomik sistem ve ekoloji arasındaki çatışmalı durum zamanla gölgede kaldı. Bunun yerine büyüme fikir ve hedefinin hâkimiyetini sürdürmesinin yanı sıra kaynakların verimli kullanımı, teknoloji uygulamaları ve/veya idari düzenleme, planlama gibi sistem içi uygulamaların sürdürülebilirlik için yeşil çözümler olduğu gözlemlenmektedir. Kalkınma kaynaklı yerinden edilmelerin olumsuz sonuçlarını gidermeye yönelik reformist yaklaşımlar da benzer bir sürdürülebilirlik anlayışına dayanmaktadır. Bu da politik ekoloji perspektifinin vurguladığı sosyal, ekonomik ve siyasi yapıların bu ve diğer benzer kullanımlarında “sürdürülebilirlik” kavramının, “şirketlerin sürdürülebilirliğine” yarayan bir “yeşil badanalama” (*greenwashing*)⁶ aracına dönüşmesi riski ile karşı karşıya kalmasına yol açıyor.⁷

1- Meadows, D. H., Randers, J., Meadows, D. L. ve Behrens, W. W. (1972). *The limits to growth: A report for the club of Rome’s Project on the predicament of mankind*. Universe Books. Özellikle barajların aşağısındaki akarsu kıyılarında yaşananların güzellikleri, gıda güvenliği ve dolayısıyla da yaşam alanlarında sosyal, kültürel varlıklarını sürdürülebilmelerine engel oluyor. Üzerinde yapıldıkları akarsulardaki balık nüfusunun ve diğer türlerin habitatını ve yaşam döngülerini bozan büyük barajlar böylelikle akarsularda ve civarındaki ekosistemi tahrip ediyor. Merkezinde akarsuların olduğu bir ekosisteme bağlı olarak yaşamlarını sürdüren toplulukların balıkçılık gibi faaliyetleri yapamaz hâle gelmelerine ve geçimlik kayıplarına uğramalarına neden oluyor.

2- World Commission on Environment and Development (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu) (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

3- BM Türkiye (t. y.). *Türkiye sürdürülebilir kalkınma amaçları çalışmalarımız*. <https://turkey.un.org/tr/sdgs> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

4- Blühdorn, I. (2016). Sustainability—post-sustainability—unsustainability. (Der. T. Gabrielson, C. Hall, J. M. Meyer ve D. Schlosberg) *The Oxford handbook of environmental and political theory* (s. 259-273) içinde. Oxford University Press; Carruthers, D. (2001). From opposition to orthodoxy: The remaking of sustainable development. *Journal of Third World Studies* 18(2): 93-112; Paker, H. (2021). *Ekolojik dönüşüm için kültür ve sanat* (İKSV 9. Kültür Politikaları Çalışmaları Raporu). https://www.iksv.org/i/content/14910_1_IKSV_Ekolojik_Donusum_2021.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022).

5- Dobson, A. (2016). Are there limits to limits?. (Der. T. Gabrielson, C. Hall, J. M. Meyer ve D. Schlosberg) *The Oxford handbook of environmental and political theory* (s. 289-303) içinde. Oxford University Press.

6- Şirketlerin (ve hükümetlerin) sürdürülebilirlik prensibine dayanarak uygulamaları sahiplenir görünürken aynı zamanda çevreye ve ıkkime zarar veren yatırım, faaliyet, üretim ve politikalarını sürdürerek büyük oranda eleştirilerden kaçmak ve prestij kazanmak için sahte bir yeşil duruş sergilemelerine “yeşil badanlama” denmektedir.

7- Blühdorn, I. (2016). *A.g.y.*

2001-2010 yılları arasında dünya genelinde yılda 15 milyon, on yıl boyunca toplam 150 milyon kişinin evlerini ve/veya arazilerini kaybettiği hesaplanıyor.

hızla tüketilmesine, dokuz ana sınırının aşılmasına, iklim değişikliği gibi büyük ve yıkıcı ekolojik krizlerin artarak devam etmesine neden olmaktadır. Bu durum mevcut büyüme anlayışının gezegenin sınırlarını zorladığı ve yoksulluğu ortadan kaldırmadığı tespitinden hareketle farklı bir kalkınma ve büyüme anlayışının gerekli olduğunu savunan “sürdürülebilirlik” kavramının yaygınlaşmasına rağmen devam etmektedir.

Neden olunan sosyal risk ve sorunların başında da yerinden edilmeler gelir. Ortaya çıkan ekolojik risklerin de etkisiyle beraber dünya genelinde milyonlarca insan evlerini, topraklarını, geçimliklerini ve genel anlamıyla yaşam alanları kaybediyor. Dünya Bankası'nın tahminlerine göre, 1994 yılındaki hidroelektrik santral, altyapı ve ulaştırma projeleri nedeniyle 10 milyon kişi yerinden edildi. Bu da her on yılda bir dünya genelinde yaklaşık 100 milyon kişinin yerinden edildiğini göstermektedir. 2001-2010 yılları arasında baraj, altyapı ve ulaştırma projelerine diğerleri de eklendiğinde dünya genelinde yılda 15 milyon, on yıl boyunca toplam 150 milyon kişinin evlerini ve/veya arazilerini kaybettiği hesaplanıyor. Sonraki on yılda ise kalkınma projelerinin sayısındaki artışla beraber yılda yaklaşık 20 milyon, on yıl süresince de yaklaşık 200 milyon kişinin yerinden edildiği tahmin ediliyor.⁴

Ekolojik ve sosyal tahribatın iç içe geçmesiyle meydana gelen kalkınma kaynaklı yerinden edilmeler (DİD) oldukça kapsamlı ve çokboyutlu bir çevre adaletsizliğine yol açıyor. Kalkınma projelerinin ortaya çıkardığı maliyetlerin/zararların olumsuz ve yıkıcı etkilerine genel olarak içinde buldukları sosyal, ekonomik ve siyasal koşullardaki ve gücün genel dağılımındaki eşitsizlikler nedeniyle dezavantajlı konumda olan, dolayısıyla birçok adaletsizlikle bir arada karşı karşıya kalan yoksullar, yerli halklar, etnik azınlıklar, kadınlar, yaşlılar, sakatlar gibi toplumsal gruplar çok daha fazla oranda ve yoğunlukta maruz kalıyor. Bu da kalkınma projelerinin maliyetler bakımından bölüşüm adaletsizliğine yol açtığını gösteriyor. Neden olunan tanınma ve katılım adaletsizliği de kalkınma kaynaklı yerinden edilmelerin önemli bir boyutu. Ekolojik ve sosyal riskler karşısında söz sahibi olamayan ve karar alma süreçlerine dahil edilmeyen bu grupların kayıpları çoğu kez görülüyor, kabul edilmiyor. Geçmişte bu durumun birçok örneğine

rastlamak mümkün. Örneğin, Hindistan'da 1951-1990 yılları arasında nüfusun %2'sinin kalkınma projeleri nedeniyle yerinden edildiği tahmin ediliyor; yerinden edilenlerin %40'ını yerli halk toplulukları oluşturuyor. Yerli halk bireylerinin toplam Hindistan nüfusunun sadece %8'ini oluşturduğu göz önüne alındığında, yerinden edilmeler içinde oldukça yüksek bir payı olduğu ve kalkınma projelerinden eşitsiz biçimde daha fazla etkilendikleri anlaşılıyor.⁵

KALKINMA KAYNAKLI YERİNDEN EDİLME ÜZERİNE YAKLAŞIMLAR

Özellikle 1970'ler ve 1980'ler boyunca baraj, madencilik, altyapı çalışmaları gibi mega projelerden kaynaklanan yerinden edilmelerin devasa boyutu, konuyla ilgili araştırma, çalışma ve politika arayışlarının artışı beraberinde getirdi. Bu araştırmaların ilk örneklerinden birini veren Scudder ve Colson, mega projeler nedeniyle yerinden edilenlerin travmatik bir süreçten geçtiğini ve yeniden yerleştirilmelerinin faydalarını ilerleyen aşamalarda elde ettiklerini belirtir. Buna göre, başarılı bir yeniden yerleştirme sürecini dört aşamalı bir model üzerinden düşünmek gerekir. Bu modelin planlama ve programa dahil etme, uyum ve zorluklarla başa çıkma, topluluk oluşumu ve ekonomik kalkınma, (idari olarak yeniden yerleşim bölgesinin yerel yetkililere) devir ve özümsemesi aşamaları bulunmaktadır.⁶ Bu yaklaşım sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlerin etkisine bakmamakta, yerel farklılıkları büyük oranda gözardı etmekte, aktörlerin eylemliliğini hesaba katmamakta ve süreci önceden ve dışarıdan belirlenmiş belli aşamalar eşliğinde doğrusal olarak tarif etmektedir.

Scudder ve Colson'un modelini Dünya Bankası'nın finansörü olduğu kalkınma proje ve programlarındaki yerinden edilmeler ile ilgili sorunları anlamak için yetersiz bulan Dünya Bankası uzmanlarından sosyolog Michael Cernea, DIDR uygulama ve çalışmaları için referans hâline gelen Yoksullaşma Riskleri ve Yeniden Yapılandırma (IRR)⁷ isimli modeli 1990'larda ileri sürdü. Dünya Bankası'nın finansörü olduğu projelerin büyük çoğunluğunda yerinden edilme ve yeniden yerleştirme programlarının başarısızlıkla sona erdiğinin altını çizen Cernea, tüm yerinden edilmelerin riskler içerdiğini belirtir.⁸ Kalkınma projelerinde yaygın biçimde rastlanan riskler şöyle sıralanmaktadır:⁹

- Yerel halkın/toplulukların kalkınma projeleri nedeniyle şahsi veya müşterek kullanımındaki topraklarının kısmen ya da tamamen ellerinden alınması, bunlara eri-

şimi kısmen ya da tamamen kaybetmeleri sonucunda meydana gelen ve böylelikle üretim pratiklerini, ticaret imkânlarını ve geçimlik imkân ve faaliyetlerini ortadan kaldıran ya da zorlaştıran *topraksızlaşma*,

- Kırsalda topraksız işçilerin işlerinin, küçük çiftçilerin topraklarının ellerinden alınması, kentlerde ise hizmet sektörü çalışanlarının, küçük işletme sahiplerinin ve çalışanların, esnaf ve zanaatkârların işlerinin ortadan kalkması ve yenilerinin yerine konulmaması nedeniyle ortaya çıkan *işsizlik*,
- Barınma olanaklarını bir süreliğine ya da sürekli olarak ortadan kaldıran ve sosyo-kültürel olarak yabancılaşmaya ve yoksunluğa neden olan *evsizleşme*,
- Ekonomik kayıplar ortaya çıkaran sosyal statü kaybı, sınıf farklılaşması, beşeri sermayenin kaybolması veya atıl hâle gelmesi, bireylerin güvence kaybı gibi durumlarda kendini gösteren toplumsal hiyerarşide geriye gidiş kaynaklı *toplumsal ve ekonomik marjinalleşme*,
- Yerinden edilmeler kaynaklı stres, travma ve güvensizlik hisleri nedeniyle psikolojik, sağlıklı ve temiz yaşam koşullarının sağlanmaması, maruz kalınan ekonomik çöküntü nedeniyle sağlıklı ve temiz yaşam şartlarına erişimin kısıtlı olması, salgın ve hastalıklara açık olma gibi diğer sağlık sorunları sonucunda artan *hastalıklar ve ölümler*,
- Kırdan müşterek alanlara ve tarım arazilerine erişim kaybı, kentlerde ise iş ve gelir kaybı sonucunda özellikle kadınlar, çocuklar, topraksız köylüler gibi birçok toplumsal grubu tehdit eden bir sürelik veya devamlı *gıda güvensizliği*,
- Otlaklar, meralar, su kaynakları, ormanlar gibi başta yerli halklar olmak üzere kırsalda yaşayan nüfusun ekonomik ve kültürel yaşamının temel unsurlarından olan *ortak mülk ve hizmetlere erişimin kaybolması*,
- Başta geleneksel karşılıklılık ve dayanışma ilişkisi ve mekanizmalarının, kimlik ve kültürel varlığın devamını ve yeniden sağlamanın temelini oluşturan uzun yıllar boyunca oluşturulmuş sosyal sermayenin kaybıyla sonuçlanan *sosyal çözülme*.

Cernea bu risklerin, sonraki çalışmalarında da altını çizdiği üzere sosyal, ekonomik ve siyasi koşulları göz önüne alıp insan hakları perspektifine oturtularak geliştirilecek bazı düzenlemelerle ortadan kaldırılabilceğini savunmaktadır. Buna göre, geleneksel olarak uygulanan kayıp ve hasarların sadece tazminat yoluyla giderilmesi yönteminin birçok örnekte görüldüğü gibi daha çok yoksullaşma ile sonuçlandığını belirtir. Bunun yerine kalkınma projelerinin yereli kalkındırarak biçimde tasarlanmasını ve uygulanmasını savunur.¹⁰ Bunu sağlamanın yolu, başta bu riskler üzerinden oluşturulan kri-

terlere uyulması, bunun siyasi irade ile desteklenmesi, risklere yönelik eylemlerin ve eylem planlarının hazırlanıp uygulanmasıdır. Yukarıda sayılan sekiz temel riske karşı sırasıyla “toprak temelli yeniden yerleştirme”, “yeniden işe alım”, “konutların yeniden inşası”, “sosyal anlamda kapsayıcılık”, “sağlık hizmetleri”, “yeterli beslenme”, “topluluk varlık ve hizmetlerinin yeniden oluşturulması” ve “sosyal ağların ve toplulukların yeniden oluşturulması” ilkelerine dayalı çözümlerin altı çizilmektedir.¹¹ Bu yönde önerilen belli başlı yöntemlerden biri de mega projelerin buldukları bölgeyi kalkındırarak biçimde üretilen faydalarının yerel topluluklar ile paylaşılmasıdır.¹² Örneğin, bir barajdan elde edilen elektriğin barajın bulunduğu yerin civarındaki bölgede de kullanılması ya da sulama imkânlarından yerel çiftçilerin de faydalanması gibi.

Sistem içerisinde yapılacak bir dizi düzenleme ve idari müdahalelerle yerinden edilmelerle ilgili risklerin önüne geçilebileceğini öne süren “reformcu yönetsel” olarak nitelendirilen bu yaklaşım, akademik araştırmalarda ve politika yapım süreçlerinde sıklıkla başvurulan referans model hâline geldi ve Dünya Bankası’nın –kısmi de olsa- uygulamalarının temelini oluşturan yaklaşım oldu.¹³

Kalkınma kaynaklı yerinden edilmelere yönelik bir başka yaklaşım da “radikal-toplumsal hareket” olarak anılan yaklaşımı oldu. Bu yaklaşımın kökeni kişilerin ve toplulukların kendi kaderini tayin hakkı, barınma hakkı, toprağa ve suya erişim hakkı, sağlıklı ve temiz çevrede yaşama hakkı gibi bir dizi temel hakkının ellerinden alınmasına karşı çıkarken aynı zamanda kimliklerini ve kültürel varlıklarını korumaya çalışan toplumsal hareketlere dayanmaktadır.¹⁴ Hareket kökenli olmakla beraber akademik dünyada farklı biçimleriyle savunulan bir görüş hâline gelen alternatif radikal yaklaşım, reformist yaklaşımlardan farklı olarak odağına insan haklarını alır. Kalkınma, insanların refahını artırmak yerine insanları yerelde barınma ve geçimlik olanaklarından mahrum ederek yaşamlarına olumsuz yönde müdahale eden, insan hakları ihlallerine yol açan süreçler ve pratikler bütünü olarak tarif edilir. Reformist bakışı eleştirerek kalkınma projelerini tarihsel ve ekonomik anlamda toplumun “iyiliğini” ve “refahını” sağlamaya yönelik girişim ve uygulamalar olarak görmez; yerinden edilmeler de kalkınma projelerinin yetersiz yönetimi, kural eksiklikleri veya hatalı uygulamaları sonucunda ortaya çıkan “istenmeyen” etkiler değildir. Aksine, yerinden edilmeler kalkınma projelerinin ayrılmaz birer unsuru olarak görülür; bunun kalkınmanın sonuç ve maliyetlerinin eşitsiz ve hakkaniyetsiz biçimde dağıldığının açık bir ifadesi olduğu belirtilir. Buna bağlı olarak, “reformist” IRR modeli, yerinden edilmeleri incelerken farklı biçim ve ölçeklerdeki güç dağılımı eşitsiz-

YERİNDEN EDİLMELERLE İLGİLİ ULUSLARARASI STANDARTLAR

Kalkınma (projeleri) kaynaklı yerinden edilmeler ile ilgili olarak birçok uluslararası kurum ve kuruluşun getirdiği düzenleme ve standartlar bulunmaktadır. 1990 ile 2000'lerin ilk yarısı arasındaki dönemde Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Afrika Kalkınma Bankası (AfDB), Asya Kalkınma Bankası (ADB), Inter-Amerika Kalkınma Bankası (IADB) gibi birçok uluslararası ve bölgesel finans kuruluşu kaynak sağladığı projelerde uygulanmak üzere konuyla ilgili standartlarını yayımladı. Tüm bu standartların ve düzenlemelerin kökeni dünya genelinde kalkınma projelerinin ana finansörlerinden olan Dünya Bankası'nın çalışmalarına ve girişimlerine dayanmaktadır.

Dünya Bankası'nın 1970'ler ve 1980'ler boyunca dünyanın birçok yerinde finansörü olduğu kalkınma projeleri, yapıldıkları bölgelerde sosyal ve ekonomik anlamda yıkıcı olarak tanımlanabilecek düzeyde hasara neden olmaktadır. Projeler sonucunda derinleşen ve yaygınlaşan yoksulluklara beraber yerel ve uluslararası düzeyde yükselen toplumsal hareketlerin de baskısı artmaktaydı.

Dünya Bankası, 1980'lerde yerinden edilmelerle ilgili olarak finansörü olduğu projelerde uygulamak üzere bazı standartlar geliştirmeye başladı.¹ Sosyolog Michael Cernea'nın koordinasyon ve yönlendirmesiyle yapılan çalışmalar sonucunda önce 1980 yılında yerinden edilmeler ve yeniden yerleştirmeler ile ilgili ilk kurumsal politika standardı olan OMS 2.33 kılavuzu yayımlandı. Dünya Bankası'nın projelerine dahil olan hükümetlerin uymakla zorunlu tutulduğu OMS 2.33'te projelerin yapımında yerinden edilmelerin en son başvurulacak seçenek olması gerektiğinin altı çizilirken, uygulanması hâlinde ise yerinden edilenlerin iskânının planlaması ve finansmanının projelerin ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmekteydi. 1980-1990 arasında kılavuzda bazı düzenlemeler yapıldıktan sonra, 1990 yılında OD 4.30 (İşletim Yönergesi 4.30) yayımlandı. 2016 yılında ise Çevresel ve Sosyal Standartlar 5 yayımlandı ve bu standartlar 2018 yılında uygulamaya kondu. Bu çerçevede, Dünya Bankası finansörü olduğu projelerde uygulanması için Çevresel ve Sosyal Çerçeve (ESF) ve Çevresel ve Sosyal Standartlar'ı (ESS) yayımlandı. Zaman içerisinde ESF ve ESS'yi yenileyen Dünya Bankası yerinden edilenlerin geçimlik durumunu proje öncesindeki duruma göre iyileştirmeyi, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise geçimliklerin en

azından projeler öncesindeki hâlinde sağlanmasını hedef olarak koydu. Ancak, bu standartlara ve çerçeveye rağmen Dünya Bankası'nın 1990-2010 yılları arasında finanse ettiği projelerin yarısında yerinden edilenlerin geçim durumunun eski seviyesinde sağlanması hedefinin bile tutturulmadığı görülmekte. Dünya Bankası'nın 2016 yılında yenilediği ESF ve ESS'de yeniden yerleştirme programları konusunda daha önce sunulan on maddelik detaylı politika önerilerinin yerini konuyla ilgili tek bir maddede sunulan politika ana hatları ve ilkeleri aldı.² Aynı zamanda ESF ve ESS yerinden edilen kişilerin karşı karşıya olduğu evlerin ve arazilerin kaybı, gıda güvensizliği, marjinalleşme, müştereklere erişimin ortadan kalkması gibi riskleri tanımlamamaktadır. Son düzenleme, Dünya Bankası'nın konuyla ilgili sorumluluk almadığı, tüm sorumluluğu projenin sahibi borç alan ülkelerin yönetimlerine bıraktığı yönünde eleştirilere yol açtı. Aynı zamanda yenilenen ESF ve ESS, proje sahibi ülkelerin standartları uygulama zorunluluğunu bulundurmamış ve yoksulluğu önleme hedefini gerçekleştirme yetersiz kalacak genel bazı bilgilerden oluştuğu gerekçesiyle de eleştirildi.³

1- Khagram, S. (2004). *Dams and development: Transnational struggles for water and power*. Cornell University Press; Oliver-Smith, A. (2016). Displacement, resistance and the critique of development: From the grass roots to the global. (Der. C. De Wet) *Development-Induced displacement: Problems, policies and people* (s. 141-179) içinde. Berghahn Books.

2- World Bank (2016, 4 Ağustos). *World Bank board approves new environmental and social framework*. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/08/04/world-bank-board-approves-new-environmental-and-social-framework> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

3- Cernea, M. M. ve Maldonado, J. K. (2018). Challenging the prevailing paradigm of displacement and resettlement: Its evolution, and constructive ways of improving it. (Der. M. M. Cernea ve J. K. Maldonado) *Challenging The prevailing paradigm of displacement and resettlement* (s. 1-41) içinde. Routledge.

liklerine bakmamakla, bunların neden olduğu katılım, bölüşüm ve tanınma adaletsizliklerini görmemekle, üretim ve mülkiyet ilişkilerini dikkate almamakla eleştirilir.¹⁵ Yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeydeki politik ekonomi yapı ve ilişkileri, bunların tarihsel gelişiminin mevcut durum üzerindeki etkileri de gözardı edilmektedir. Modernist ve neo-liberal bir yaklaşımı olmasıyla eleştirilen IRR modeli yoksulluk, geçimlik kaybı ve eşitsizliklerin yapısal nedenleri üzerinde yeterince durmamaktadır.¹⁶ Bu yönde bir başka eleştiri de proje sahibi ülkelerin küresel ekonomik sistem içerisinde, içinde buldukları konum ve buna paralel olarak kısıt ve imkânlarının dikkate alınmamasıdır.¹⁷ Bununla ilgili bir başka eleştiri de kırılğanlıklar ve dezavantajlar üzerinedir. Reformist yaklaşım yerinden edilenler arasında kadınlar, çocuklar ve yerli halklar gibi kırılğan grupların daha kötü yönde etkilendiklerini kabul etmektedir.¹⁸ Ancak, dezavantajları ve kırılğanlıkları sosyal, ekonomik ve politik bağlama oturtarak incelemekten kaçınır.

IRR yaklaşımı katılımcılık ilkesinin sürecin önemli bir parçası hâline getirilmesini savunsa da yerinden edilecek olan nüfusun planların hazırlık aşamasına dahil edilmemesi, karşılıklı bilgi alışverişinin olmaması ve yerel nüfusun öncelik, talep ve ihtiyaçlarının dikkate alınmaması, değişen oran ve biçimlerde de olsa, neredeyse bütün kalkınma projelerinde rastlanan durumlardır. Bu da maden projeleri kapsamında “yeniden yerleştirme” adı altında yürütülen süreci yerinden etme sürecine dönüştürmektedir.¹⁹ Bu konuyla ilgili bir başka sorun ise katılımcılık ilkesinin ele alındığı durumlarda bile kayıpların hakkaniyetli biçimde karşılanması, kaybolan geçimliklerin tekrardan oluşturulması amacıyla sınırlı tutulmasıdır. Diğer bir deyişle, katılımcılık ilkesi –kısıtlı ve eksik biçimde olsa da– uygulandığında zaten kararlaştırılmış ve uygulamaya konulmuş kalkınma projelerinin bazı olumsuz sonuçlarının giderilmesine yönelik çalışmalar çerçevesinde ele alınmaktadır. Yerel topluluk ve bireyler yaşadıkları bölgede yapılacak bir kalkınma projesi hakkındaki karar alma süreçlerine dahil edilmemektedir. Yerel halk(lar) bölgelerindeki bir kalkınma projesinin yapımını isteyip istemediklerine kendileri karar vermediği sürece ortada bir katılım adaletsizliği bulunur. Dolayısıyla çevre adaletinin yerine gelebilmesi için gerekli olan katılım adaleti, yerelde yaşayanların projelerin yapımına dair karar alma süreçlerine başından itibaren dahil edilmesi ya da bu kararları doğrudan yereldekilerin vermesiyle mümkündür. Böylelikle, yerelde toplulukların kendi yaşamları, yaşam alanları ve geçimlikleri üzerindeki kontrollerini sağlama imkânları yaratılabilir.²⁰

Reformist yaklaşım ile ilgili eleştirilerin bir diğeriysse risklerin basitleştirilerek ve tek başlarına ele alınmasıdır. Oysa, IRR modeli kapsamında ayrı başlıklar altında sayılan

YERİNDEN EDİLMELER VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Kalkınma kaynaklı yerinden edilmelerin olumsuz etkilerine en çok ve sarsıcı biçimde maruz kalan toplumsal grupların başında kadınlar geliyor. Kadınlar yoksulluğun yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden dolayı erkeklerle göre daha da dezavantajlı konumda bulunmaktadır. Mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden doğan adaletsizliklerin yanı sıra kalkınma projelerinin de erkeklerle merkezi rol biçerek (örneğin, erkeklerin maddi kazançları ekonomik kayıplar hesapları içerisinde sayılırken kadınların ücretlendirilmeyen emeğinin dışarıda tutulması) tasarlanması ve uygulanması kadınları yerinden edilmeler karşısında daha da kırılgan kılmaktadır.¹ Yerinden edilme süreçlerinin sonucunda ise içinde buldukları eşitsiz ve adaletsiz durum daha da genişlemekte ve derinleşmektedir. DIDR süreçlerinde kadınların tanınma, bölüşüm ve katılım adaletsizlikleri ile karşı karşıya kalmalarına yol açan sorun ve zorlukların bazıları şöyle özetlenebilir:²

Kadınlar öncelikle tanınma adaletsizlikleri ile karşı karşıyadır. Birçok DIDR sürecinde kadınların arzuları, ailelerin varlıkları ve müştereklerdeki payları tanınmamaktadır. Bu sebeple, pay ve hakları görünmez olan kadınlar tazminat süreçlerinden erkeklerle göre daha az yararlanmaktadır. Yeniden yerleştirme hâlinde ise tek başına yaşamakta olan kadınlara genellikle belli bir yaşa gelmeden veya bir erkeğin aracılığı olmadan tazminat olarak verilen araziye ve diğer kaynaklara erişim hakkı tanınmamaktadır. Örneğin, Hindistan'da Sardar Sarovar ve diğer baraj yapımlarında geleneksel olarak toprak mülkiyeti hakkı bulunmayan yerli halklardan kadınların kayıpları tazmin edilmemiştir.³ Bu durumun bir yansıması da kadınların yerel topluluklarla yapılan proje bilgilendirme ve karar toplantılarına katılmalarının, kadınların okuryazarlık ve eğitim oranlarının düşüklüğü, ulaşımının mesafe ve saat bakımından mümkün olmaması gibi bir dizi nedenden dolayı sınırlı kalmasıdır.⁴

Geleneksel işbölümüne göre ev işleri ve çocuk bakımı ile uğraşan kadınlar için kırsal bölgelerde su kaynakları gibi müştereklere erişim oldukça önemlidir. Müşterek alanların kullanıma kapatılması veya müşterek kaynakların tahrip edilmesi nedeniyle geleneksel rollerini devam ettiren kadınların üzerindeki yük artmaktadır. Yeniden yerleşim alanlarının müşterek olarak kullanılan alanlara ve

kaynaklara uzak oluşu da benzer biçimde kadınların zorluk yaşamasına neden olmaktadır.⁵

Yeniden yerleşim alanlarında veya kendi imkânlarıyla yerleştikleri yeni yaşam alanlarında geçimlik sağlamak için iş olanakları genellikle kadınlar için daha da kısıtlıdır. Kadınların erkeklerle göre gündelik hayatındaki hareketliliğinin kısıtlanması, eğitim seviyelerinin daha düşük olması, öncesine göre daha az çalışmaları ve bunlara bağlı olarak yeni işlere transfer edebilecekleri vasıfları kazanabilme imkânlarının kısıtlanması gibi nedenler bunda etkilidir.

Yerleştikleri yeni yerlerde işlerinin olmaması, müşterek kaynaklara erişimlerinin olmaması ve sosyal ağlarını büyük oranda kaybetmiş olmaları kadınların statü kaybmesine neden olmaktadır. Birçok DIDR süreci sonunda kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin arttığı da kaydedilmektedir.⁶ Tüm bunlar birleştiğinde kadınların yaşadıkları yeni yerlerde kamusal alanda daha az buldukları, toplumsal hayata daha az karıştıkları gözlemlenmektedir. Böylelikle eve ve erkeklerle bağımlılık oranı artarken büyük oranda güçsüzlüğe yaşamaktadırlar.⁷

1- Asthana, V. (2012). Forced displacement: a gendered analysis of the Tehri Dam Project. *Economic and Political Weekly* 47(47/48): 96-102.

2- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019). *Dam-Induced displacement and resettlement: A literature review* (FutureDAMS Working Paper 004). The University of Manchester; WCD (2000, 16 Kasım). *Dams and development: A new framework for decision-making. World Commission on Dams Report.* https://archive.internationalrivers.org/sites/default/files/attached-files/world_commission_on_dams_final_report.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022).

3- WCD (2000, 16 Kasım). A.g.y.

4- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019) A.g.y.; WCD (2000, 16 Kasım). A.g.y.

5- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019) A.g.y.; WCD (2000, 16 Kasım). A.g.y.

6- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019) A.g.y.; WCD (2000, 16 Kasım). A.g.y.

7- Hay, M., Skinner, J. ve Norton, A. (2019) A.g.y.; WCD (2000, 16 Kasım). A.g.y.

sekiz risk birbiriyle ilintilidir; her biri diğeriyle etkileşime girerken başka yeni risklere de kapı açmaktadır. Örneğin topraksızlaşma, basit bir biçimde yeni bir arazinin ikamesi ile giderilemeyecek kadar karmaşık ve çökyönlü bir sorundur. Çiftçiler topraklarını kaybettiklerinde belirli bir süredir uyguladıkları tarım yapma biçimlerini, toprak cinsine ve verimliliğine bağlı olarak belirli ürünleri yetiştirme olanaklarını kaybetmekte, kiralama/ortakçılık gibi geleneksel olarak uygulanan düzenlemelerden de mahrum kalmaktadır.²¹

IRR modelinde Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlara önemli bir rol atfedilmektedir. Bu kuruluşların içinde yer aldıkları kalkınma projelerinde DIDR süreçlerinin belirli standart ve kurallara göre işletilmesine katkı sağlayacağı, bunun da riskleri ortadan kaldıracacağı varsayılmaktadır. Ancak, bu standartlar ve kurallar her ne kadar önemli ve gerekli olsa da bunların tam olarak hayata geçirilmesinin önünde bazı yapısal engeller bulunmaktadır. İlk olarak hem uluslararası hem ulusal düzeyde uygulamayı gerçekleştirecek bilgi birikimi, deneyim, donanım ve yaklaşımı olan personel yetersizliği sözkonusudur. Kapasite eksikliğinin yanı sıra ileri sürülen standart ve ilkeler genel bir çerçeve sunarken, yerelin kendine özgü koşul ve ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmaktadır. Yöntemsel olarak çökyönlü ve karmaşık bir mesele olan yerinden edilme ve yeniden yerleştirmeler sonucunda kişilerin yaşam standartlarının iyileşip iyileşmediğinin ölçülebilmesi oldukça güçtür. Bir diğer engel ise, diğer birçok uluslararası anlaşma için de geçerli olduğu gibi bu standartların bağlayıcılığının olmaması sorunudur. Uluslararası düzeyde izleme ve denetleme ile ilgili yetersizliklerin yanı sıra yaptırım gücü olan uluslararası yapıların eksikliği, oluşturulan standartların etkin sonuçlar verecek biçimde uygulanmasını engellemektedir.²²

Kısacası, kalkınma nedenli yerinden edilmeleri ele alan farklı yaklaşımlar yerinden edilmelerin oluşma nedenleri ve çözümleri konusunda farklı görüşler savunmaktadır. Öte yandan yerinden edilmeler, ortaya çıkan riskler ve sorunlar ve diğer yerinden edilmelerle ilgili “kim?”, “ne?” ve “nasıl?” sorularına verdikleri cevaplarda benzeşmektedir.

KALKINMA KAYNAKLI YERİNDEN EDİLMELERLE İLGİLİ TEMEL SORUN VE RİSKLER

Mega kalkınma projelerinin yol açtığı yerinden edilmeler çokboyutlu ve çokçeşitlidir; zaman-mekânda da farklılık gösteren biçimlerde gerçekleşir. Öncelikle, yaşam alanları projelerin yapılacağı arazilerin üzerinde olan birey ve toplulukların yerlerinden edilmeleri sözkonusudur. Projelerin özellikle hazırlık ve inşaat aşamalarında insan top-

lulukları *fiziksel* olarak yerlerinden edilir. *Fiziksel yerinden edilmeler*, bir bölgede yaşayan kişilerin yaşamlarını ve yaşam alanlarını buldukları yerden başka bir yere fiziksel olarak taşınmaları ve barınma yerinin, üretim araçlarının, geçim kaynaklarının ve geçim kaynaklarına erişimlerinin kaybı ile sonuçlanan süreçler olarak tarif edilmektedir.²³

Fiziksel yerinden edilmeler çerçevesinde evlerin ve toprakların insanların elinden alınması satın alma, istimlak, nakdi tazminat ödenmesi, yeni ev ve arazilerin tahsisi gibi çeşitli yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Varış noktaları bakımından ele alındığında üç farklı tür yerinden edilme ile karşılaşmaktayız:

- Yerinden edilenlerin proje sahibi/yürütücüsü şirketler veya hükümetler tarafından oluşturulan yeni yerleşim alanlarına ya da tahsis edilen arazilere yerleştirilmeleri kaynaklı yeniden yerleştirme/iskân,
- Nakdi tazminat ödenen bireylerin/toplulukların kendi inisiyatifleriyle seçtikleri bir yere yerleşmeleri,
- Yeniden yerleştirme programlarının veya tazminat mekanizmasının işletilmediği durumlarda ise basit bir ifadeyle kovma/boşaltma/gasp/el koyma durumu.²⁴

Farklı yerlerde ve zamanlardaki kalkınma kaynaklı yerinden edilmelerde nakdi tazminat ödeme yönteminin kullanılması yoksulluğun derinleşmesine varan ortak birçok sorun ve hak ihlalini ortaya çıkarmaktadır. Bunların başında ev, arazi ve diğer taşınmazlar için ödenecek tazminat miktarlarının düşük seviyede belirlenmesi, tazminat belirleme ve ödeme zamanları arasında uzun zaman farklarının olması, tazminatların geç ödenmesi, bölgedeki arazi ve konut fiyat artışları sebebi ile alınan tazminatlarla yeni ev ve arazilerin temin edilememesi gelmektedir.²⁵ En az bunlar kadar önemli olan sorunlardan biri de otlaklar, ormanlar, su kaynakları gibi müşterek alan ve kaynaklara erişimin ortadan kalkmasının tazminat unsuru sayılmamasıdır. Diğer yandan yerinden edilmeler nedeniyle sosyal sermaye, kimlik kaybı gibi sosyal ve kültürel, stres gibi psikolojik riskler ve sorunlara da maruz kalınmaktadır. Piyasa temelli bir mekanizma olan nakdi tazminat yöntemi kişi ve toplulukların sayısallaştırılamayan bu hasarlarını karşılayamamaktadır. Aynı zamanda, nakit para olarak ödenen tazminatlar, içinde bulunulan zorlu koşulların da etkisiyle çoğu kez temel başka ihtiyaçların karşılanması için harcanmaktadır ve sonucunda kişi ve topluluklar yeni ev ve araziler edinememektedir.

Reformist yaklaşımın savunduğu, birçok kalkınma projesinde de hayata geçirilen

yeniden yerleştirmeler ise bir kısmı yukarıdakilere benzer bir kısmı ise kendine özgü birçok riski ve sorunu beraberinde getirmektedir. Yeni yerleşim alanlarının tüm yerinden edilenlere yetecek büyüklükte ve sayıda yapılmaması, sağlık, eğitim ve diğer hizmetlerin yeterli olmaması, konutların düşük kalitede yapılması, yerleşim alanlarındaki hayat standartlarının düşük olması maruz kalınan bir dizi sorunun arasında yer almaktadır. Yeni arazilerin tahsisi durumu ise toprak verimliliğinde ve niteliğindeki farklılıklar nedeniyle uzun süreler boyunca geliştirdikleri yerel bilgi ve deneyimlerini transfer edememeleri, alışkın oldukları tarımsal faaliyet tipi, ilişkisi ve tekniklerini sürdürmemeleri ile sonuçlanmaktadır. Bununla birlikte kendi inisiyatifleri ile yeni arazi arayışına girenler yeterli ve uygun tarım arazisi bulamama sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır.²⁶

Tazminat ve yeniden yerleştirme programlarının çok büyük bir bölümünün kapsamı dar tutulmakta ve seçici bir şekilde uygulanmaktadır. Göçerler, topraksız köylüler, yerli halk toplulukları gibi toprak sahibi olmayan ya da kullandığı toprağın mülkiyetine resmî olarak sahip olmayanlar bu mekanizmaların dışında tutulmaktadır. Bu grupların evleri ve topraklarının ellerinden alınması karşılığında kayıp ve zararları giderilmektedir. Bu da kalkınma projelerinin hemen hepsinin kovma/boşaltma/gasp/el koyma yöntemini içerdiğini göstermektedir.²⁷

Mega kalkınma projeleri geniş arazilere yayılmasının dışında içinde buldukları bölgelerde büyük çaplı alanları etkisi altına alır; çoğu geri döndürülemez nitelikte biyolojik, jeolojik ve fiziksel dönüşümlere/tahribata yol açar. Bu da insanların dışında, yerinden edilen unsurlar arasında a) yüksek miktarda kaya ve toprak, b) hidrolojik yapılar, c) doğal habitatlar, d) bitki ve hayvan canlı türleri ve e) geçimlik fırsatlarının da bulunduğuna işaret eder.²⁸ Bu durumun kalkınma projelerinin civarındaki geniş alanlarda yaşayan ve geçim kaynakları tarım, ormancılık, balıkçılık gibi faaliyetler olan birey ve insan toplulukları üzerinde yıkıcı etkileri bulunmaktadır. *Ekonomik yerinden edilmeler* bir bölgede yaşayanların geçim kaynaklarının ve faaliyetlerinin, üretim için gerekli araç, kaynak ve alanlara erişiminin geçici veya kalıcı biçimde azalması, sekteye uğraması ya da kaybolması olarak tanımlanmaktadır.²⁹ Kalkınma projelerinin yol açtığı ormansızlaşma, toprak, hava ve su kirliliği, toprak verimliliğinin ve niteliğinin değişmesi, su varlığının azalması ve diğer birçok ekolojik tahribat kalkınma projelerinin bulunduğu bölgelerde yaşayanların geçimliklerini kaybetmelerine neden olur. Ekonomik olarak yerinden edilmelerin yanı sıra bu kişilerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakları, gıda güvenlikleri ve yaşam standartları risk altına girmektedir. Aynı zamanda kendi hayatlarını sürdürme biçim ve anlamları üze-

rindeki iradeleri de ellerinden alınan birey ve topluluklar zaman içerisinde yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalabilir.³⁰ Diğer bir deyişle, kalkınma projeleri hazırlık, inşaa ve genişleme aşamalarında *doğrudan* fiziksel yerinden edilmelere yol açtığı kadar daha geniş alanlarda ve zamana yayılan *dolaylı* fiziksel yerinden edilmelere de neden oluyor. Ekonomik yerinden edilmelerin orta ve uzun vadede fiziksel yerinden edilmelere yol açması olası sonuçlardan bir tanesidir. Ancak dolaylı yerinden edilmeler fiziksel yerinden edilme koşullarını oluştursa da bu kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bir sonuç değildir. Zira derinleşen yoksulluk hâli, diğer yerlerdeki istihdam ve barınma olanakları, kullanılabilir ve erişilebilir arazinin varlığı gibi dış faktörlerle birleştiğinde bireylerin ve toplulukların başka bir yere göç ederek yaşam kurma kapasiteleri düşebilir. Dolayısıyla “isteksiz hareketsizlik” –diğer bir deyişle kapana kısılma– hâli ortaya çıkabilir.

Dünya genelinde birçok örnekte yerinden edilmeler esnasında tutuklamalar, şiddet kullanımı, usulsüz ve yasal olmayan cezalar, siyasi baskılar gözlenmekte, ifade özgürlüğü gasp edilmekte, böylelikle yerinden edilmek istenilen kişilerin medeni ve siyasi hakları ihlal edilmektedir.³¹ Dahası, yerli halklar başta olmak üzere yerel toplulukların yüzyıllardır yaşadıkları topraklarla duygusal, kültürel ve spiritüel bağları bulunmaktadır. Yerinden edilmeleri bu bağların kaybolmasına neden olmaktadır. Özetle, kalkınma kaynaklı yerinden edilmeler kimliklerin ve kültürel varlıkların sürdürülmesi hakkının da çiğnenmesi anlamına gelmektedir.³²

Kalkınma projelerinin sosyal ve ekolojik maliyetlerini şirketler ve hükümetlerin dışsallaştırması yukarıda açıklanan bu hak ihlallerinin başlıca nedenidir. Ekonomik olarak sayısallaştırılan evlerin ve arazilerin kaybı maliyetleri düşük seviyede tutulurken piyasa mekanizma kriterlerine göre sayısallaştırılması sorunlu sosyal bağların kopması, mekân aidiyetinin kaybı, biyolojik çeşitliliğin hasar görmesi gibi bir dizi sosyal ve ekolojik maliyetler ise dışarıda tutulmaktadır. Bununla birlikte kalkınma projelerini hükümetler ulusların kalkınmışlığının ve gücünün göstergesi semboller olarak yansıtmaktadır. Sürecin yürütücüsü/kolaylaştırıcısı olarak “aktör”, kanunların uygulayıcısı olarak da “hakem” rolünü üstlenen devlet ve hükümetler genellikle yerinden edilenlerin zararlarını ve ekoloji tahribatını yine kendilerinin belirlediği “ulusal çıkarlar” çerçevesinde katlanılması gereken zorluklar/maliyetler olarak görmektedir.³³ Yerinden edilme süreçleri çokaktörlü ve çatışma içeren bir süreçtir. Ana çatışma hattı proje sahibi ve yürütücüsü hükümetler, şirketler ve finansör kurumlar ile yaşam alanlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya olan ve yerel hareketler yoluyla buna direnen yerel topluluklar arasındadır.

MANWAN BARAJI ÖRNEĞİ

Çin'in Yunnan Eyaleti'ndeki Mekong Nehri'nde 1985'te yapılmaya başlayan ve 1996'da hizmete giren dev Manwan Barajı 114 köyde yaşayan 7260 kişinin zorla yerinden edilmesine yol açtı. Ancak Manwan Barajı'nın etkilediği insan sayısı bununla sınırlı değildi. Manwan Nehri'nin Çin'den sonra geçtiği Myanmar, Tayland, Laos, Kamboçya ve Vietnam'da yaşayan ve başlıca besin kaynağı tatlı su balıkları ve ürünleri olan, içme ve kullanma suyunu debisi düşen nehirden sağlayan yaklaşık 70 milyon kişinin de -farklı düzey ve kapsamla da olsa- ekonomik olarak yerinden edildiği tahmin edilmektedir. Fiziksel ve ekonomik olarak yerinden edilen nüfusun neredeyse tamamını geçimlik tarım yapan 25 farklı etnik azınlık gruptan yoksul küçük çiftçiler ve nehir boylarında yaşayan balıkçılar oluşturuyordu. Zaten yoksul ve yaşam standartları düşük olan bu topluluklar, merkezinde yaşam alanlarını kaybetmenin olduğu çokboyutlu bir çevre adaletsizliği ile karşı karşıya kaldı.

Baraj projesi çerçevesinde yerinden edilenlerin hasarlarının giderilmesi için uygulanan yeniden yerleştirme programının kapsamına bu yoksul ve dezavantajlı toplulukların çok küçük bir bölümü alındı. Zaten baraj projesinin hazırlık aşamasında yerinden edilecek olanların sayısı, proje yürütücülerinin açıklamasına göre 3042 ile sınırlı tutulmuştu. Ancak,

yeni oluşturulan yerleşim yerlerinde kendilerine ev tahsis edilenler, bu evlerin daha önceki yaşam standartlarını bile sağlayamayacak kalitede olması, sağlam olmaması ve toprak kayması gibi nedenlerle ikinci kez yerinden edilmeye maruz kaldı.

Kaybettikleri ev ve arazilerine karşılık yenilerini doğrudan şirketin sağlamadığı büyük çoğunluğa ise evlerini kendilerinin bulmaları ya da inşa etmeleri öngörülerek nakdi tazminat ödendi. Ancak oldukça kötü durumdaki evlere biçilen bedel üzerinden ödenen tazminatlar, yerinden edilen köylülerin yeni ev bulmalarına veya inşa etmelerine imkân tanımayacak düzeyde kaldı. Bunun yanı sıra bölgede yaşayan köylülerin çoğunluğu Çin'in toprak kanunlarına göre arazilerinin resmî sahibi olarak tanınmadığından ödenen tazminatlar mülkleri üzerinden değil, o anki gelir kayıplarına göre belirlendi. Kaybedilen ev ve arazilerle beraber gelecekteki gelir kayıplarının hesaba katılmaması ödenen tazminatların düşük seviyede olmasının başka bir nedeniydi. Köylülerin geçimlerinin bir kısmını sağladıkları ormanlara ve diğer müştereklere erişimlerini kaybetmeleri de giderilecek hasarlar arasında sayılmadı.

1- IDMC (2017b, 11 Nisan). *China: Lessons learned from the Manwan Dam* (Case Study Series). <https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/inline-files/20170411-idmc-china-dam-case-study.pdf> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

Yerel aktörler arasındaki güç dağılımındaki eşitsizlikler de süreçlere yansımaktadır. Proje uygulayıcısı ve sahibi şirketler, merkezi hükümetler, yerel hükümetler, köylerin/toplulukların liderleri gibi gücü elinde tutanlar ile kurulan kayırmacılıktan patronaj ilişkileri ve yozlaşmaya kadar farklı birçok ilişki vesilesiyle bazı topluluk ve bireyler avantajlar elde edebilmekte; ait oldukları grubun bireylerinin özel çıkar, talep ve ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayabilmektedir. Örneğin, Laos'un Bolikhamsai (Borikhamxay) Bölgesi'nde Nam Gnouang Nehri'ndeki Theun-Hinboun Barajı'nın 2011 yılında başlayan büyütülme çalışmaları sırasında dört köyün sakinleri yerlerinden edilerek başka bir bölgeye yerleştirildi. Bu köylerden geçimlik faaliyetleri ve tercihleri diğer köylerdeki göre farklı olan ve Nam Gnouang Nehri'ne daha büyük bağlılıkları olan Phonkeo ve Sensi, yerel düzeyde

idareciler ve siyasi partilerle kurdukları siyasi bağlar ve yakın ilişkiler sayesinde yeni yerleşim merkezinin konumunu kendi ihtiyaçlarına ve tercihlerine uygun olacak şekilde seçti. ³⁴

TABLO 1: MEGA PROJELERİN SOSYAL VE EKOLOJİK ETKİLERİ¹

	BİRİNCİL/DOĞRUDAN	İKİNCİL/DOLAYLI
Ekolojik etkiler	<ul style="list-style-type: none"> - Büyük alanların sular altında kalması, - Su yatağının ve yolunun değişmesi ve diğer hidrolojik değişiklikler, -(Maden projelerinde) Toprağın kazılması, atık kaya ve toprağın yığılmasıyla oluşan tepeler ve akarsu yataklarının (atıklarla) dolması gibi topoğrafya değişimleri, - Belirli minerallerin azalması/ tükenmesi, - Ormansızlaşma, - Habitat parçalanması, - Göç eden türlerin hareketliliğini kısıtlayacak engellerin oluşması. 	<ul style="list-style-type: none"> - (Barajlar ve madenler kaynaklı) Heyelanlar, sel ve depremler, - Su kalitesinde düşüş, - Akifer² bozulması, yeraltı ve yerüstü sularının aşırı kullanımı, (barajlarda) suların tutulması sonucunda su varlığının azalması, - Toprak tuzlanması, - Mega projelerde kazalar ve rutin faaliyetler sonucunda toprak, su ve hava kirliliği, - Vahşi yaşamın, hayvan ve bitki türlerinin kaybı, - Ekosistem değişikliği nedeniyle haşere, virüs, mikrop, bakterilerin üremesi ve bundan kaynaklı oluşan hastalıklar, - Balık türlerinin kaybı ve balık nüfusunun, göçmen kuş türlerinin azalması, - Toprağın niteliğinin ve kullanımının değişmesi, - Fauna ve flora türlerinin risk altında olması, varlığının azalması ya da ortadan kalkması.
Sosyal, ekonomik ve psikolojik etkiler	<ul style="list-style-type: none"> - Stres, gelecek kaygısı gibi psikolojik sorunlar, - (Planlı) Yerinden edilme ve tahliyeler, -(Planlı) Yeniden yerleşim/ yerleştirme, - Geçimlik kaybı, - Barınma sorunu, -(Başta tarım arazileri olmak üzere) Üretim araçlarının kaybı, - Rutin ekonomik ve sosyal faaliyetlerin sektöre uğraması, - Proje inşaatlarındaki işler için göç sonucunda gelenlerin maruz kaldığı düşük yaşam standartları. 	<ul style="list-style-type: none"> - Geçimlik kaybı, gelirlerin düşmesi sonucunda yoksullaşma, - Eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerine erişimin kısıtlı olması gibi nedenlerle çokboyutlu yoksulluk, - Müşterek alan ve kaynakların tahrip olması, azalması, yok olması, - Müşterek alan ve kaynaklara erişimin azalması veya engellenmesi, - Proje inşaatlarının tamamlanmasından sonra işsizliğin (bölgede yaşayanlar ve bölgeye göç edenler arasında) ortaya çıkması, - Psikososyal stres ve diğer rahatsızlıklar, - Kirlilik nedeniyle ortaya çıkan rahatsızlıklar, - Kazalar nedeniyle can kayıpları, yaralanmalar ve sağlık sorunları, - Sosyokültürel varlığın sürdürülememesi, - Kentlerde sosyal ve ekonomik yapının değişmesi, - Yeni yerleşilen arazilerde sürdürülebilir olmayan tarım tekniklerinin kullanımı nedeniyle toprak erozyonu, - Yeniden yerleşim nedeniyle etnik çatışmalar.

1- Gellert, P. K. ve Lynch, B. D. (2003). Megaprojects as displacements. *International Social Science Journal* 175 (55): 15-25. <https://doi.org/10.1111/1468-2451.5501002>

2- Akifer: Yeraltı sularını toplayan ve boşaltan geçirgen ve geçirilmeyen özelliklerden oluşan jeolojik birim/oluşum.

KALKINMA KAYNAKLI YERİNDEN EDİLME TÜRLERİ

Kalkınma projelerinin arasında özellikle barajlar, madenler ve ulaştırma projeleri dünya genelinde –ağırlıklı olarak da Küresel Güney’de– sayıca hızla artmakta. Enerji, sulama ve hammadde ihtiyacının karşılanmasına yönelik bu projeler ekolojik birçok soruna neden oluyor. Aynı zamanda milyonlarca insanı hem fiziksel hem de ekonomik/dolaylı olarak yerinden ediyor. Bu kalkınma projeleri zorla yerinden edilmeler bakımından ortak özellikler sergilemekle beraber sürecin işleyişi ve yerel topluluklar üzerindeki etkileri bakımından bazı farklılıklar da içeriyor. Bu nedenlerle baraj, madencilik ve ulaştırma projeleri kaynaklı yerinden edilmeleri ve çevre adaletsizliklerini daha iyi anlayabilmek için benzerliklerinin yanı sıra kendilerine has dinamikleri ele alarak incelemek önemlidir:

a. Baraj kaynaklı yerinden edilmeler

Büyük hidroelektrik santralleri en fazla sayıda insanın kitlesel biçimde yerinden edilmesine neden olan kalkınma projelerinin başında geliyor.³⁵ Uzunca bir dönem “kalkınmanın” ve “gelişmenin” sembollerinden biri olarak gösterilen barajlar, çeşitli nedenlerle çok eski zamanlardan beri kullanılan bir teknoloji olsa da, asıl amacı enerji üretimi ve geniş alanları sulama olan büyük hidroelektrik santrallerinin yapımı 20. yüzyılda hız kazandı. 1900 yılında dünya genelinde yaklaşık 600 büyük baraj bulunurken 1950 yılında bu rakam yaklaşık 5000’e, 2000 yılında ise 45 bine tırmandı.³⁶ 2020 yılı itibarıyla dünya genelinde büyük baraj sayısının 58 bin civarında olduğu hesaplanıyor.³⁷

Barajlar, öncelikle, sular altında kalan arazilerde yaşayan insan topluluklarının evlerinin ve topraklarının ellerinden alınarak yerlerinden edilmelerine neden oluyor. Tam olarak kaç kişinin etkilendiği bilinmemekle beraber, dünya genelinde çok fazla insanın doğrudan barajlar nedeniyle yerlerinden edildiği tahmin ediliyor. Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi’nin (IDMC) 2017 yılında yayımladığı rapora göre, küresel düzeyde büyük barajlar nedeniyle yerinden edilenlerin sayısı 80 milyon civarında.³⁸ Dünya genelinde büyük barajların sayıca çok olduğu ülkelerden Çin’de 1950-1990 arasında resmî verilere göre 10,2 milyon, Hindistan’da ise tahmini olarak 16-38 milyon kişi büyük barajlar nedeniyle yerlerinden edildi.³⁹ Öte yandan, büyük baraj projelerinin çoğunluğunda yerlerinden edilecek kişilerin toplam sayısının proje başlangıcında tahmin edilenin çok üzerine çıktığı, resmî verilere yansıyan sayıların

da eksik ve yanıltıcı olduğu göz önüne alındığında baraj kaynaklı yerinden edilenlerin resmî sayılardan çok daha fazla olduğu söylenebilir.⁴⁰ Genellikle yeniden yerleştirme programlarının uygulandığı görülse de bu programların eksik, dar kapsamlı ve yetersiz kaldığı, baraj projelerinin çoğunluğunda uluslararası standartlara uyulmadığı kaydedilmektedir.⁴¹ Yapılan çalışmalar önceki bölümde ele alınan sosyal ve ekonomik olumsuz etkilerin hemen hepsinin baraj kaynaklı yerinden edilmelerde görüldüğünü ortaya koyuyor. Bunların başında, yerinden edilenlerin sağlam olmayan elverişsiz evlere taşınmaları, işlerin ve gelir kaynaklarının yeterli seviyede olmaması, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişememe, toprak ve su kaynaklarına erişimin kısıtlı olması, sosyal ilişkilerin bozulması, sosyal sermayelerin azalması, sağlık ve psikolojik sorunlar yaşamaları, toplulukların kimliklerini ve kültürel varlıklarını devam ettirememeleri geliyor.⁴²

Barajlar nedeniyle doğrudan fiziksel yerinden edilmeler dışında barajların etrafındaki geniş bölgelerde ve akarsu yatakları boyunca çok sayıda birey ve topluluk ekonomik olarak yerlerinden edilmekteler. Yapılan bir hesaba göre, baraj civarındaki –özellikle de akarsu debisinin düştüğü ve ekosistemin tahrip olduğu barajların aşağısında yer alan bölgelerde– ekonomik ve kültürel olarak yerinden edilmelerin sayısı doğrudan yerinden edilenlerin 6-12 katına kadar çıkıyor ve bu sayı 2010’ların sonu için toplam 472 milyon olarak hesaplanıyordu.⁴³ Bunun başlıca nedeni, barajların buldukları oldukça geniş bölgelerde ekolojik etkilere neden olması. Buna bağlı olarak yaşamlarını ekosistem hizmetleri adı verilen orman ve akarsu ürünlerinden kazananlar ve tarım ile geçinenler ormansızlaşma, su varlığının azalması, biyolojik çeşitlilik tahribatı gibi nedenlerle geçimliklerini kaybediyor. Barajların ekolojiye etkilerine daha detaylı bakmak bu ekonomik yerinden edilmelerin boyutunu ve kapsamını anlamaya yardımcı olacaktır.

Genel olarak, kalkınmacı görüşün taşıyıcıları ve sözcüleri hidroelektrik santralleri ortaya çıkması beklenen birçok faydaya vurgu yaparak savunur. Bunların başında –büyük barajların yaklaşık yarısında olduğu gibi– sulama amacıyla kullanılması gelmektedir. Bu da büyük barajları dünya genelindeki tarımsal üretimin ve küresel gıda zincirinin sağlanmasının önemli bir unsuru hâline getirmektedir. Barajlara aynı zamanda iklim krizi ile mücadelede de önemli bir rol biçilmektedir. Fosil yakıtların yerine ikame edilecek yenilenebilir enerji statüsünde sayılan hidroelektrik santrallerinden elde edilen toplam elektrik miktarı, dünyadaki toplam elektrik üretiminin yak-

laşık %17'sini oluşturuyor. 2020 yılı itibariyle dünya genelinde kullanılan yenilenebilir kaynaklardan üretilen enerjinin %63'ü hidroelektrik santrallerinden elde ediliyor. Kurulu hidroelektrik gücünün 2012-2030 yılları arasında dünya genelinde %17 oranında artacağı öngörülüyor.⁴⁴

Hidroelektrik santrallerin sellerin kontrol altına alınması, kentlerin su ihtiyacının karşılanması, karasal bölgelerde su yoluyla ulaşım sağlama, istihdam yaratma gibi birçok faydayı barındırdığı da iddialar arasında yer alıyor.⁴⁵ Ancak hidroelektrik santrallerin aynı zamanda doğaya ve ekolojik dengeye birçok olumsuz ve tahrip edici etkisi bulunuyor. Öncelikli olarak hidroelektrik santralleri nehirler ve çevresindeki ekosistemi büyük ölçüde tahrip etmektedir. Barajlarda tutulan sular nedeniyle nehirlerde su varlığının azalması kadar suların taşıdığı katı maddelerin azalması sonucunda balık türlerinin önemli bir besin kaynağı azalmakta; göç yolları engellenmekte ve değişmektedir. Hem baraj gölleri hem de bağlantı yolları ve diğer yapılaşmalar bu oldukları ekosisteme ve civarındaki biyolojik çeşitliliğe büyük hasar verecek şekilde ormansızlaşmaya ve ekosistem parçalanmasına neden olmaktadır.⁴⁶

Barajlar aynı zamanda kullanılabilir temiz su kaybına yol açmaktadır. Dünya genelinde ihtiyaç duyulan temiz suyun %7'si barajlardaki buharlaşma nedeniyle kayboluyor. Bununla birlikte barajlarda biriken sularda yoğun alg oluşumu ve ağır metal birikimi suların kirlenmesine ve asitlenmesine neden oluyor.⁴⁷ Alglerin nehir sistemine karışarak okyanuslara ve denizlere taşınması iklim değişikliğinin hem sonucu hem de nedenlerinden biri olan deniz sularının asitlenmesine etki ediyor.

İleri sürülenin aksine hidroelektrik santralleri iklim değişikliğini durdurmaya katkıda bulunmuyor; aksine, çeşitli yollarla iklim değişikliğinin devam etmesine neden olacak etkiler üretiyor. Öncelikli olarak inşa edildikleri bölgelerdeki yeşil alanların sular altında kalması, doğal karbon yutaklarının azalması anlamına geliyor. Ayrıca, baraj nedeniyle sular altında kalan bitki türlerinin çürümesiyle başta en kirletici gazlardan olan metan olmak üzere sera gazları ortaya çıkıyor. Barajlar nedeniyle atmosfere karışan sera gazlarının yıllık toplam miktarının yaklaşık 1 milyar ton olduğu hesaplanmaktadır.⁴⁸

Tüm bu ekolojik tahribat sonucunda geçimliklerini ve müştereklerini kaybedenler dört grupta toplanabilir:⁴⁹

- Barajların etrafındaki bölgelerde yaşamlarını sürdürenler,
- Barajların yapımı için bölgeye çalışmaya gelenler ve evsahibi konumundaki topluluklar,
- Barajların aşağısında yaşayan topluluklar,
- Bölgedeki üretimin ticaretini yapanlar.

Büyük baraj projeleri, çevre adaletinin tanınma boyutunun en çok ihlal edildiği kalkınma uygulamalarının başında geliyor. Genellikle, baraj projelerinde toprağı olmayanlar, yerli halk toplulukları, barajların aşağı bölgelerinde yaşayanlar, geçimlik ve yaşama alanlarından mahrum kalacaklar yerinden edilenler arasında sayılmamakta ve buna bağlı olarak da yeniden yerleştirme veya tazminat süreçlerine bu gruplar dahil edilmemektedir. Toprağı olmayan, geçimliklerini tarım işçiliği yaparak ve/veya ormanlar, akarsular gibi müştereklere dayalı olarak sağlayanlar başta olmak üzere, büyük barajların yapımı nedeniyle çok fazla sayıda toplumsal grup tanınma adaletsizliğine uğramaktadır. Bu durum katılım adaletsizliği ile de birleşmektedir. Yerinden edilmelerle ilgili karar alma süreçleri genellikle işlevsiz biçimde işletilmektedir. Resmî olarak yerinden edileceği ilan edilenlere oldukça sınırlı söz hakkı tanınmaktadır. Bunda karar alma toplantılarının düzenlenmemesi, toplantıların katılımı zorlaştırılan şartlarda yapılması ya da tek taraflı bilgilendirme amaçlı yapılması gibi uygulamaların etkisi vardır. Öte yandan, yerinden edilecek olarak tanınmayanlara karar alma süreçlerine katılma imkânı verilmemektedir.

Dünya genelinde hidroelektrik santralleri nedeniyle binlerce kişinin yerinden edildiği ve çevre adaletsizliğine maruz kaldığı birçok örnek mevcuttur. Bu örneklerin bazıları Tablo 2'de (sayfa 92-93) sıralanmaktadır.⁵⁰

b. Madencilik kaynaklı yerinden edilmeler

Madencilik dünya genelinde yerinde edilmelere neden olan sektörlerin başında geliyor. Sürekli artan üretim faaliyetlerinin hammadde ihtiyacını karşılayan ve büyüme ekonomisinin temelini oluşturan madencilik sektörünün dünya genelinde yol açtığı yerinden edilmelerin miktarı hakkında kesin bir bilgi bulunmuyor. Bununla birlikte farklı ülkelerde madencilik nedeniyle yerinden edilmelerin tahmini toplam sayısına rastlamak mümkün. Örneğin Hindistan'da 1950-1990 arasında yaklaşık 2 milyon 550 bin insanın yerinden edildiği hesaplanıyor.⁵¹ Öte yandan, madencilik sektörü nedeniyle ye-

rinden edilmelerin kademeler hâlinde gerçekleşmesi, ulusal düzeyde kayıtların yeterli seviyede tutulmaması gibi nedenlerden dolayı ulusal ölçekteki veriler de yeterli seviyede değildir. Dünya genelinde madenlerin yaklaşık üçte ikisinin açık ocak olarak işletilmesi ve bu oranın gün geçtikçe daha fazla artmasına dayanarak madencilik kaynaklı doğrudan ve dolaylı yerinden edilmelerin sayısının sürekli arttığını varsayabiliriz. Zira çok daha geniş arazilere yayılan açık ocak madenleri, toprak yapısından yerin üstündeki biyojeolojik varlıklara kadar ekosistemin temel unsurlarını çoğu kez geri döndürülemeyecek biçimde tahrip eden bir dönüşüme neden olmaktadır. Bu da madencilik sektörünün yol açtığı ekolojik tahribatın giderek artması ve yerinden ettiği insan ve topluluk sayısının hızla çoğalması ile sonuçlanmaktadır.

Dünya genelinde coğrafi dağılıma bakıldığında, madencilik kaynaklı yerinden edilmeler, ağırlıklı olarak Latin Amerika, Asya ve Afrika'da yoğunlaşmış durumdadır. Toprak mülkiyeti ilişkilerinin eşitsiz ve güvencesiz olduğu, insan hakları ihlallerinin yoğun olduğu antidemokratik yapıların ve ilişkilerin hâkim olduğu bu ülkeler, madencilik sektörünün zorla yerinden edilmeler üzerine şekillenen faaliyetlerine uygun zemin sağlamaktadır. Bu ülkelerde de madenler, farklı birçok adaletsizliğe ve eşitsizliğe maruz kalan, yoksul ve siyasi anlamda haklarını ve yaşamlarını savunma güçleri kısıtlanmış kesimlerin yaşam alanı olan bölgelerde açılmakta ve işletilmektedir. Diğer yandan, tarih boyunca madencilik kaynaklı yerinden edilmelere çokça rastlanan Avrupa gibi Küresel Kuzey'deki bölgelerde uygulanan kural, standart ve kanunlar sayesinde etkisini görece seyreltse de madencilik kaynaklı yerinden edilmelere yine de rastlanmaktadır.⁵²

Barajlar, ulaştırma altyapısı ve diğer tüm mega projelerde olduğu gibi madencilik sektörü de çeşitli yöntemlerle faaliyet gösterdikleri bölgelerde yaşayanların evlerini, arazilerini ve dolayısıyla geçimliklerini ellerinden almaktadır. Maden sahası olarak kullanılacak arazilerin temin edilmesi süreci, diğer birçok tipteki mega projede olduğu gibi adaletsizliklerle sonuçlanmaktadır. Yerinden edilenlere tazminatların yetersiz miktarlarda ve geç ödenmesi, toprak mülkiyetinin resmî olarak gösterilemediği durumlarda herhangi bir hasar telafi mekanizmasından yararlanılamaması, birçok durumda herhangi bir tazminat veya benzeri hasar telafi mekanizmasının ve yeniden yerleştirme programlarının olmaması veya eksik uygulanması, kaybolan geçimlik faaliyetlerinin yerine yenilerinin koyulmaması gibi yerinden edilenleri yoksulluğa itecek birçok uygulamaya madencilik projelerinin olduğu bölgelerde sıklıkla rastlanmaktadır. Bununla

AVRUPA'DA MADENCİLİK KAYNAKLI YERİNDEN EDİLMELER

Avrupa'da tarihte sıklıkla rastlanan madencilik kaynaklı yerinden edilmeler giderek daha az oranda gerçekleşmektedir. Bununla birlikte Almanya, Polonya, Romanya, Sırbistan gibi Avrupa ülkelerinde madencilik nedeniyle yerinden edilmelere yakın zamanda da rastlanmaktadır. Buralardaki yerinden etme ve yeniden yerleştirme süreçlerinde standartların daha yüksek olması ve uygulamasında eksiklik ve aksaklıkların az olması nedeniyle ortaya çıkan hak ihlallerinin görece az olduğu görülmektedir.¹ Ancak yine de birçok örnekte olduğu gibi insanların kendi yaşam alanlarını terk etmek zorunda kaldıkları ve sağlıklı çevrede yaşama, kültürel varlığını koruma gibi çeşitli haklarının ihlal edildiği görülmektedir. Örneğin, yenilenebilir enerji alanında büyük yatırımları bulunmasına rağmen kömür madenciliğinin devam ettiği Almanya'da yüzyıllardır birçok tarihi köy, banındırıldığı birçok kültürel varlıkla beraber yok oldu veya yok olma riski ile karşı karşıya.² 2000'lerin sonuna kadar Almanya'da yaklaşık 300 yerel topluluğun ve 100 bin civarında insanın linyit kömür çıkarılması faaliyetleri nedeniyle yerinden edildiği tahmin ediliyor.³ 1950'lerin ortasından beri Almanya'nın kömür bölgesi Rhineland'de yaklaşık 40 bin kişi ev ve arazilerini kaybederek yerinden edildi. Köln kentinin yakınlarındaki, bugüne kadar büyük

miktarda tarım arazilerinin yok olmasına ve köylerin boşaltılarak yerlerinin değiştirilmesine neden olan Garzweiler Madeni'nin genişletilmesi sonucunda Immerath Köyü'nde yaşayan 1200 kişinin tahliyesi ve 12. yüzyılda inşa edilen kilisenin yıkımı 2018 yılında tamamlandı.⁴ Garzweiler Madeni'nin genişletilme çalışmaları nedeniyle civardaki altı köyün daha yerinden edilmesi gündemde.⁵

1- Terminski, B. (2012). *Mining-induced displacement and resettlement: Social problem and human rights issue (A global perspective)*. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-32774>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2028490> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

2- CBC Radio (2019, 23 Eylül). *German coal mine expansion threatens to displace villagers, even as country charts green energy future*. <https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/the-current-for-september-23-2019-1.5293685/german-coal-mine-expansion-threatens-to-displace-villagers-even-as-country-charts-green-energy-future-1.5291570> (Erişim tarihi: 19.6.2022); *Deutsche Welle* (2018, 1 Ocak). *Unused church torn down in Germany to make way for open-pit coal mine*. <https://www.dw.com/en/unused-church-torn-down-in-germany-to-make-way-for-open-pit-coal-mine/a-42089253> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

3- Michel, J. H. (2008). *Status and impacts of the German lignite industry*. The Swedish NGO Secretariat on Acid Rain. <https://www.airclim.org/sites/default/files/documents/APC18SE.pdf> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

4- Krøijer, S. ve Kollöffel, M. (2019). *Undermining life: A German coal-mining region [focus]*. *Terrain*. doi:10.4000/terrain.18146

5- Morris, L. (2019, 23 Ekim). *Germany portrays itself as a climate leader. But it's still razing villages for coal mines*. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2021/10/23/germany-coal-climate-cop26/> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

birlikte bulunduğu bölgelerde hem doğrudan hem de çökyönlü olarak dolaylı yerinden edilmelerin kaynağı olan madencilik projelerinin diğer kalkınma süreçlerine göre bazı farkları bulunmaktadır. Bu farklar madencilik sektörünün planlama, inşaat ve işletmesinin/üretimdeki işleyişinin diğerlerine göre bazı değişiklikler barındırmasından kaynaklanıyor. Madencilik kaynaklı yerinden edilmelerin kendine has özellikleri şöyle sıralanmaktadır:

Zamana yayılan kademeli yerinden edilmeler: Madencilik sektöründe yerinden edilmeler diğer kalkınma projelerinden farklı olarak zamana yayılmış aşamalar hâlinde gerçekleşiyor. Bunun başlıca nedeni bir maden projesinin planlanması ve uygulamaya

geçiş süreçlerinin oldukça dinamik işlemesi ve planlamada sürekli değişikliklere gidilmesidir. Bu durumun başlıca nedeni olarak madencilik sektörünün kendisini ilgilendiren çeşitli piyasalardaki –özellikle maden ve gayrimenkul piyasalarındaki– fiyat hareketlilikleri ve ani değişimler kadar şirket hissedarlarının beklentileri, proje finansmanı, uyulması gereken mevzuat ve standartlardaki değişimler nedeniyle planlamasında ve faaliyetlerinde değişikliklere gidilmesi zorunluluğu ve projelerin kapsamının genişletilmesi gösterilmektedir.⁵³ Bu durum, yerinden edilme ve yerleştirme planlarının sürekli olarak değişmesini ve esnek biçimde yapılmasını beraberinde getirmektedir; aynı zamanda, şirketlerin ve hükümetlerin gerek duyduğu büyüklükteki arazileri en az maliyetle elde edebilmesi amacı ile örtüşmektedir. Bu da maden projelerinde arazi alımlarının ve yerinden edilmelerin maden aramadan proje tasarımı, inşası ve işletilmesine kadar tüm aşamalarda ilk etapta ilan edilen rakamların ötesine geçilmesine ve yerinden edilmelerin peyderpey artırılmasına yol açıyor.⁵⁴

Mekâna yayılan yerinden edilmeler: Madencilikte genel bir eğilim olarak maden alanları “kademeli” olarak genişletilmektedir. Madencilik sektöründe bilinçli olarak uygulanan Kademeli Maden Genişletme ve Arazi Edinme (SMELT) adı verilen stratejiye göre, maden sahalarının civarındaki yerleşim alanları Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirme programlarına dahil edilmez. Maden nedeniyle ortaya çıkan hava, su, toprak ve ses kirliliğine maruz kalan yerel halkın yaşam standartları düşer, geçimliklerini sağlama imkânları azalır. Bu durumun arazi fiyatlarına olumsuz yansımalarıyla beraber maden şirketleri bu arazileri sonraki aşamalarda daha düşük maliyetlerle maden sahalarına katarlar. Bir bölgenin kalkınma projeleri nedeniyle ekolojik tahribata uğraması ve kirlenmesi anlamına gelen *kahverengi alan etkisi*'ne (*brownfield effect*) maruz kalan yerel halkın bir kısmının kendi “istekleri” ile düşük fiyatlara arazilerini satıp bölgeyi terk etmesi de rastlanan bir durumdur.⁵⁵ Bunun dışında işletilmekte olan ocaklardaki cevherlerin tükenmesi sonucunda üretimin devamlılığının sağlanmaya çalışılması, mekânsal olarak sürekli genişlemeyi ve daha fazla insanın yerinden edilmesini beraberinde getirir.

Yakın bölgede iskân: Diğer kalkınma projelerinden farklı olarak madencilik sektörü, yeniden yerleştirme plan ve programlarında “birlikte yaşama” modelini sıklıkla uygulamaktadır. Buna göre, yerinden edilenlerin birçoğu maden sahalarının yakınındaki yerlere yerleştirilmektedir. Böylelikle, yaşadıkları yerleri terk etmeyen yerel halkın bölgelerinden tamamen kopmamaları sağlanarak olası çatışma ve ihtilaf-

ların önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan, uluslararası standartlarda ileri sürülen genel öneri, yerinden edilmelerin en aza indirilmesi ve yerel toplulukların yaşama alanlarından mümkün olduğunca koparılmaması gerektiği yönündedir. Ortaya çıkabilecek yasal ve siyasi ihtilafları engellemek, kamuoyunda olabildiğince olumlu izlenim bırakmak için bu standartları –çoğu kez kâğıt üzerinde de olsa– uygulamaya koyan maden şirketleri de bu ilkeyi “birlikte yaşam” modeli ile hayata geçirdiğini savunmaktadır. Bununla birlikte, yeniden yerleştirme çerçevesinde yeni arazilerin bulunması, barınma ve geçimlik olanaklarının sağlanması oldukça karmaşık ve zorlu süreçlerdir. Şirketlerin arazi edinme, yeniden yerleştirme ve etkileri azaltma maliyetlerini düşürmek istemeleri de “birlikte yaşama” modeline başvurma nedenleri arasında yer alıyor.⁵⁶

Sorumlulukların net biçimde dağıtılmamış olması: Diğer kalkınma projelerinden farklı olarak, madencilik projelerinde yerinden edilme ve yeniden yerleştirme planlarının hazırlanması ve uygulanması genellikle proje sahibi ve yürütücüsü maden şirketlerine bırakılmaktadır. Bu kapsamda, yerinden edilenler için yeni yerleşim alanlarının planlanması ve oluşturulması, sosyal güvencelerin sağlanması, geçimlik faaliyetlerinin oluşturulması ve gerekli yaşam standartlarının yerine getirilmesi gibi birçok faaliyeti genellikle maden şirketlerinin yerine getirmesi beklenmektedir. Ancak bazı istisnalar bir kenara bırakılırsa, genellikle şirketler bu sorumluluklarını çoğu zaman eksik yerine getirmekte, bazı durumlarda hiç yerine getirmemektedir.⁵⁷

Madencilik sektörü öte yandan faaliyet gösterdiği bölgelerde ve civarlarında orman-sızlaşma, toprak kullanımının ve niteliğinin değişimi, habitat parçalanması, biyolojik çeşitliliğin hasar görmesi, hava, su ve toprak kirliliği gibi çoğu geri döndürülemez bir dizi ekolojik soruna neden olmaktadır. Bu ekolojik sorunların birçoğuna diğer kalkınma projelerinde de rastlansa da madencilige özgü faaliyetler nedeniyle bu risklerin etkisi ve kapsamı farklılık göstermektedir. Böylelikle bölgede yaşamaya devam edenlerin yaşamlarını ve geçimliklerini doğrudan etkilemektedir. Madencilik kaynaklı belli başlı ekolojik sorunu ve tahribatı şöyle özetlenebilir:

- Yeraltı madenciliği, yeraltı sularının azalması ve kirlenmesi, altyapı inşası nedeniyle ormanların ve canlı türlerinin habitatlarının zarar görmesi gibi ekosistemin bozulmasına neden olacak ekolojik tahribata sebep vermektedir. Dünya genelinde madenlerin üçte ikisinden fazlasını oluşturan açık ocaklar ise toprak niteliğinin ve

kullanımın değişmesi, ormansızlaşma, su varlığının azalması ve kirlenmesi gibi ekolojik sorunları çok daha büyük genişlikteki alanlarda yaratıyor. Birçok açık ocak madenciliğinde kazılan alanlardan çıkan kaya, toprak ve diğer atık miktarının yeraltı madenciliğinden sekiz-on kat daha fazla olduğu hesaplanıyor. Bu atıkların biriktirildiği yerlerde yaklaşık 30 katlı bir binanın yüksekliğine ulaşan atık tepeleri oluşuyor. Akarsu yataklarına boşaltıldığında ise buldukları hidrolojik sistemde değişimler yaratılıyor. Böylelikle açık ocak madenciliği ekolojik yaşamı doğrudan etkileyen kapsamlı jeolojik ve fiziksel değişimlere yol açıyor.⁵⁸

- Alüminyum, nikel, bakır gibi metaller, çıkarılan cevherin izabe ocaklarında (metal içeriğinin yüksek sıcaklıkta maden cevherinden ayrılması) yüksek ısılarda eritilip ayrıştırılmasıyla elde edilir. Bu işlemler sırasında ortaya çıkan çeşitli gazlar *hava kirliliği*, *asit yağmuru* gibi insan sağlığını doğrudan etkileyen çevre sorunlarına neden oluyor. İzabe işlemleri sonucunda dünya genelinde atmosfere yılda yaklaşık 142 milyon ton kükürt dioksit (küresel toplam salımların %13'ü) karışıyor. Aynı zamanda, kurşun, arsenik, kadmiyum, çinko gibi insan sağlığına zararlı ağır metallerin salımı da sözkonusu.

- Madencilik *su varlığının azalmasını* doğrudan etkiliyor. Madencilik kapsamında yapılan kazı işlemleri sonucunda ortaya çıkan büyük miktarlardaki toprak ve kayanın su yollarını tıkayacak biçimde yığılması yeraltı sularının beslenememesine neden oluyor. Aynı zamanda madencilik faaliyetleri için gereken su, yerüstündeki su kaynakları ve akarsulardan sağlanır. Bu da bu kaynaklardaki su miktarının sürekli olarak azalmasına yol açıyor.

- *Maden kazaları*: Metal ve mineraller, kazılarak elde edilen cevherlerin kimyasal işlemlere tabi tutulmasıyla elde edilir. Bu işlemler sonucunda ortaya çıkan, içerisinde canlı sağlığını tehdit eden zehirli maddelerin ve ağır metallerin bulunduğu atıklar maden sahalarında bulunan atık havuzlarında depolanır. Özellikle altın, bakır, kurşun gibi minerallerin çıkarılmasında kullanılan kimyasal maddelerin ve diğer ağır metallerin biriktirildiği atık havuzlarında meydana gelen taşkınlar, sızıntılar ve çökmeler geniş alanlarda toprak, su ve hava kirliliğine yol açıyor; civarlarındaki tüm canlı yaşamını tehdit ediyor. Madenlerde kullanılan toksik maddelerin madenlere taşınması sırasında meydana gelen kazalar sonucunda bu maddelerin doğaya karışması da benzer riskleri içeriyor.

MADEN KAZALARI VE YERİNDEN EDİLME ÖRNEKLERİ

→ 1998'de Kırgızistan'daki Kumtor Altın Madeni'nde siyanür taşıyan bir kamyon devrilince madenin yakınındaki yaklaşık 6500 nüfuslu Barskoon köyünün içme suyunu sağlayan ve sulama için kullanılan nehre yaklaşık 1 ton siyanür karıştı. Maden şirketinin gerekli uyarıları zamanında yapmaması nedeniyle nehir suyunu kullanmaya devam eden köyde 5000 kişi tedavi gördü ve can kayıpları meydana geldi. Kaza sonrası köyün yarısı boşaltıldı. Köylere bir ay gibi kısa sürede geri dönen köylüler tarım ürünlerini kazadan dolayı kimsenin almak istememesi nedeniyle geçim zorluğu çekmeye başladı. Uğranan tüm zararların karşılanması talebiyle hukuki yollara başvuran köylülere kazanın üzerinden 20 yıldan fazla zaman geçmesine rağmen tazminat ödenmedi.¹

→ Guyana'da bulunan dünyanın en büyük altın madenlerinden Omai Madeni'nin atık havuzu 1995 yılında çöktü. Bunun sonucunda yaklaşık 3 milyar metreküp siyanür içeren atıksu Guyana'nın en büyük nehri Essequibo'nun bir kolu olan Omai Nehri'ne karıştı. Etrafındaki bölgede su kaynağı olarak kullanılan ve geçimlerini tarım ve balıkçılıktan sağlayan 23 bin köylünün yaşadığı nehrin 51 kilometrelik bölümü "Çevresel Felaket Bölgesi" ilan edildi.²

→ "ikinci Çernobil" olarak nitelendirilen Baia Mare Madeni kazası 2000 yılında meydana geldi. Romanya'nın kuzeybatısında bulunan altın madeninin atık havuzunun çökmesi sonucunda 100 bin metreküp siyanür ve ağır metal içeren atıksu önce Tisza Nehri'ne döktü, oradan da Tuna Nehri'ne ulaştı. Belirli bölümlerde balık nüfusunun neredeyse tamamı ölüken, milyonlarca kişinin içme suyu kirlendi.³

→ Papua Yeni Gine'de bulunan, dünyanın en büyük bakır madeni olan, altın ve gümüş üretimi de yapılan OK Tedi, dünyanın en uzun süreli ve en büyük çevre felaketlerinden birine sebep oldu. 1984'te çalışmaya başlayan OK Tedi genişlerken bölgede yaşayan yaklaşık 4000 kişinin yerinden edilmesine neden oldu. Madenin açtığı yıl atık havuzu çöktü; 1984-2013 arasında maden atıkları düzenli olarak doğrudan OK Tedi/Fiy Nehri sistemine boşaltıldı. Her yıl yaklaşık 30 milyon ton parçalanmış kaya ve ağır metallere oluşan maden atıklarının bölgedeki nehir sularına karıştığı hesaplanıyor. Sonrasında bazı önlemler alınmış olsa da ortaya çıkan ekolojik ve sosyal tahribatın etkilerinin onlarca yıl sürmesi bekleniyor. Toprak, su ve hava kirliliği ile beraber nehirler ve etrafındaki ekosistemin bozulmasıyla madenin bulunduğu yerden itibaren havzada yaşayan 30 bin kişi hem geçimliklerini kaybetti hem de ciddi sağlık sorunları yaşadı.⁴

→ Gana'nın Tarkwa Bölgesi'ndeki altın madenleri nedeniyle 1990-98 arasında yaklaşık 30 bin kişi yerlerinden edildi. Böylelikle on yıldan az bir sürede bölgede oluşan, tarımla geçinen yoksul küçük çiftçilerden oluşan 14 yerli halk topluluğunun sosyal, ekonomik ve kültürel varlığı sona erdi. Yerlerinden edilenlerin neredeyse yarıya yakını yeniden yerleştirilme programına dahil edilmezken yoksulluğa önlemeye yönelik yeni geçim kaynaklarının oluşturulması ve sosyal rehabilitasyonları için herhangi bir plan program uygulamaya konmadı. Yerinden edilenlerin çoğunluğu barınacak yer bulamadı. Eğitim seviyesi oldukça düşük olan, yoksul ve birikimleri bulunmayan bu kişiler böylelikle işsizliğe, düşük yaşam standartlarına ve derin yoksulluğa itildi. Tarkwa Bölgesi'nde toprakların yaklaşık %80'i madenlere tahsis edilmiş durumda. Tarkwa Bölgesi'ndeki orman alanlarının -Bonsa, Ekumfi ve Neung- ve tarım arazilerinin büyük çoğunluğu tahrip edildi ve edilecek. Bununla birlikte yeraltı su kaynaklarının madencilik faaliyetlerinde kullanılması bölgede yaşayanların geçimini ve gıda güvenliğini tehlikeye atması durumunda. Tarkwa'daki madenlerde aynı zamanda ekolojik yıkımın boyutunu artıran ve bölgede yaşayanların sağlığını tehlikeye sokan bir dizi kaza da meydana geldi. Bölgedeki akarsulara madenlerden düzenli aralıklarla siyanür karışırken, 1996'da meydana gelen kazada yüksek miktarda siyanür Anonaben Deresi'ne karıştı; dereyi kullanma ve içme suyu kaynağı olarak kullanan dokuz köy bu durumdan etkilendi.⁵

1- Pannier, B. (2020, 22 Ağustos). *Even two decades after massive cyanide spill, Kyrgyz poisoning victims get scant compensation*. RadioFreeEurope RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozl-kumtor-cyanide-spill-compensation-gold-mining/30797137.html> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

2- Oxfam America (2004). *Dirty Metals: Mining, Communities and the Environment*. Earthworks and Oxfam America.

3- Greenpeace (2000, 12 Nisan). *The Baia Mare Gold Mine cyanide spill: Causes, impacts and liability* (Greenpeace Bilgi Notu).

<https://reliefweb.int/report/hungary/baia-mare-gold-mine-cyanide-spill-causes-impacts-and-liability> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

4- WWF (t.y.). *Belching out copper, gold and waste* (WWF Bilgi Notu). https://www.panda.org/discover/knowledge_hub/where_we_work/new_guinea_forests/problems_forests_new_guinea/mining_new_guinea/ok_tedi_forest_new_guinea/#2 (Erişim tarihi: 19.6.2022); WRI (t.y.). *OK TEDI Mine: Unearthing Controversy*. http://pdf.wri.org/wr2002_case_oktedi_papua.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)

5- Akabzaa, T. ve Darimani, A. (2001, 20 Ocak). *Impact of mining sector investment in Ghana: A study of the Tarkwa Mining Region*. SAPRI. <https://transparencylab.org/Documentation/Additional%20resources/Additional%20documents/Impact%20of%20mining%20investment%20in%20Ghana-2001.pdf> (Erişim tarihi: 19.6.2022); Van Criekinge, J. (2008, 1 Şubat) *Africa: conflicts and mining-induced displacement*. WRI. <https://wri-irg.org/en/story/2008/africa-conflicts-and-mining-induced-displacement> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

Madencilik sektörünün faaliyette bulunduğu bölgelerde neden olduğu gerek genel gerek kendine özgü sosyal ve ekolojik tahribat, yerel toplulukların hem doğrudan hem de dolaylı biçimde yerinden edilmelerine yol açmaktadır. Dünya genelinde madencilik sektörünün girdiği bölgelerde neden olduğu başlıca sosyal sonuç, “yeni yoksullaşma” adı verilen durumun ortaya çıkmasıdır. Temelde bu durumun kökeninde “topraksızlaştırma” önemli bir yer tutmaktadır. Madencilik kaynaklı dört tip topraksızlaştırmadan söz edilebilir:⁵⁹

- Kişi ve toplulukların topraklarını maden sahalarına katılmasından dolayı kaybetmeleri,
- Maden civarındaki kullanımda olmayan toprakların verimlilik potansiyelini kaybetmesi,
- Maden civarındaki kullanımda olan toprakların ekolojik tahribat nedeniyle verimliliğini kaybetmesi,
- Topraksız köylü ve diğer kesimlerin buldukları yerin dışında toprağa erişiminin olmaması.

Topraksızlaştırma yoluyla hem müştereklerini hem de kendi ev ve arazilerini kaybeden yoksul köylüler, yerli halklar, kadınlar ve diğer dezavantajlı gruplar barınma ve geçimlik imkânlarını kaybetmektedir. Bu kayıplar arasında aile ve topluluk ilişkileri, kültürel ve sosyal olarak varlığını devam ettirebilme olanakları da bulunmaktadır.⁶⁰ Ayrıca madencilik sektöründe sıklıkla uygulanan “birlikte yaşama” modeli nedeniyle ortaya çıkan ekosistem bozulması, hava kirliliği, suların kirlenmesi ve azalması, ses kirliliği gibi bir dizi sorun ve geçimlik kaybının yanı sıra beraberinde gelen sağlık risklerine sadece bölgede yaşamaya devam edenler değil, yerinden edilerek maden sahalarının yakınına yerleştirilenler de maruz kalmaktadır. Ayrıca, bu sorunlar toprak kullanımının ve yapısının değişmesi ve kirlenmesiyle beraber maden civarındaki yerlere yerleştirilenlerin tarım, balıkçılık gibi geçimlik faaliyetlerini yerine getirememelerine neden olmaktadır. Bölgede madencilik faaliyetleri için oluşturulan yolların hem maden taşımacılığı hem de bölgede yaşayanların hareketliliğini sağlayacak biçimde ortak olarak kullanılması da can güvenliğini riske atmaktadır.⁶¹ Ek olarak, bunun yol açtığı sonuçlardan bir tanesi de hanelerin birden fazla kere ev ve topraklarını kaybetmeleridir. “Çoklu yerinden edilmeler” olarak adlandırılabilir bu durum, yerinden edildikten sonra yerleşilen yerin genişleyen maden sahası alanının içerisinde kalmasıyla ortaya çıkmaktadır.

ÇOKLU YERİNDEN EDİLME ÖRNEĞİ: LA GRANJA BAKIR MADENİ

Peru'daki La Granja Bakır Madeni projesi 1994 yılında Kanada menşei Cambior şirketinin arama çalışmalarıyla başladı. Yapılan değerlendirmeler sonucunda arazi istimlakı ve yeniden yerleştirme planlaması yapıldı. Bu dönemde Cambior bölgede arazi alımlarına başladı. Ancak bu süreç tam da yerinden edilme olarak adlandırılabilir biçimde ilerledi. Zira yerel halkın en büyük şikâyetlerinden biri Cambior'un Peru hükümeti ile beraber yerel halkın arazilerini belli bir ücret karşılığında terk etmeleri için kullandıkları baskı kurma taktikleriydi. Bunların başında bölgedeki okulların ve sağlık kliniklerinin kapatılması, yerel toplulukların böylesiyle eğitimin ve sağlık hizmetlerinden mahrum kalması geliyordu. Bu süreçte bölgede yaşayanların yaklaşık yarısı ayrılarak kıyı şeridindeki Lambayeque Bölgesi'ne yerleşti. Ancak burada da geçimliklerini sağlamak ve travmalarla baş etmek gibi türlü zorluklarla karşı karşıya kaldılar.¹ 2000 yılında maden arama izinleri, daha sonra ulusötesi BHP ile birleşecek olan Güney Afrika merkezli Billiton Base şirketine devredildi. Yürütülen fizibilite ve arama sonuçlarına göre, BHP-Billiton ortaklığı projeden çekilme kararı aldı. Projenin rafa kalkmasıyla

istimlak edilen araziler de Peru hükümetine devre dildi. Madenin açılmaması yönündeki karara bağlı olarak Peru hükümeti toprakları önceki sahiplerine satma programını uygulamaya koydu. 2005 yılında bu defa dünya genelinde birçok madencilik faaliyetinde imzası olan Rio Tinto şirketi bölgede arama izni aldı. Şirket öncekinden farklı olarak arazileri satın almak yerine kiralama yöntemini kullandı. Arama faaliyetleri sırasında inşa edilen tesis ve altyapı nedeniyle 21 hanede yaşayanlara kiralama ücreti, farklı bir bölgede yeni evlerin inşası için destek ve yer değiştirme maliyetlerinin karşılanmasından oluşan bir yardım programı oluşturdu. Böylelikle, bu ailelerin bir kısmı sürecin başından itibaren üç kere yer değiştirmek zorunda kaldı.²

1- Flynn, S. ve Vergara, L. (2015). Land access and resettlement planning at La Granja. (Der. D. Kemp ve J. Owen) *CSRM Occasional papers: Mining-induced displacement and resettlement series* içinde. University of Queensland. <https://www.csr.uq.edu.au/media/docs/1220/flynn-and-vergarala-granjamidroccasional-paperno1-1.pdf> (Erişim tarihi: 27.2.2022)

2- Owen, J. R. ve Kemp, D. (2015). Mining-induced displacement and resettlement: a critical appraisal. *Journal of Cleaner Production* 87: 478-488. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.09.087>

Madencilik sektörünün yerel ekonomiye katkısı da oldukça sınırlı düzeydedir. Teknolojiye dayalı bir sektör olan madencilikte işlerin büyük kısmı yüksek vasıf gerektirmektedir. Bu da gerekli vasıfları ve eğitimi olmayan yerel halkların madenlerde iş bulamama nedenlerindedir. Ancak maden projelerinin başlangıç aşamasındaki vaatlerinin başında istihdam sağlayarak yerel ekonomileri kalkındırma gelir. Genellikle vaat edilen işlerin çok daha azı sunulurken, bu işlerde çalışanların dışarıdan gelmesi ileri sürülen bu amacın gerçekleşmediğini göstermektedir. Öte yandan, bir açık ocak madenin ortalama çalışma süresi 10-40 yıl arasındadır. Bu da maden şirketlerinin kısmi olsa da sağladığı iş, gelir ve sosyal faydaların uzun ömürlü olmadığına işaret eder.⁶² Örneğin, Papua Yeni Gine'nin Bougainville Adası'nda yerli halk topluluklarından yaklaşık 80 bin kişinin yaşadığı Panguna'daki bakır madeninde çalışması için dışarıdan yaklaşık 10 bin işçi getirilmişti.⁶³ Endonezya'daki Grasberg

madeninde 17.300 işçi istihdam edilirken, madende yerel halktan sadece 100 kişi çalışmaktaydı.⁶⁴

Yukarıda ele alınan madencilik kaynaklı yerinden edilmelerin yerel topluluklar üzerindeki sosyal ve ekonomik anlamda yıkıcı etkilerini dünya genelinde birçok projede görmek mümkün. Bu örneklerin bir kısmı Tablo 3'te (sayfa 104-105) sıralanıyor.

c. Ulaştırma projeleri kaynaklı yerinden edilmeler

Barajlar, madenler gibi kalkınma projelerinin bir parçası olarak yapılan yollar, havaalanı gibi ulaştırma altyapısı, bu projelerin yol açtığı yerinden edilmelerin ve geçimlik kayıplarının oluşumunda rol oynuyor. Öte yandan, ulaştırma projeleri kendi başarılarına da dünya genelinde büyük çaplı yerinden edilmelerin ana nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Kara ulaşımı amaçlı otoyol ve demiryolu yapımı ve genişletilmesi projeleri nedeniyle her yıl binlerce kişi ev ve tarım arazilerini kaybediyor. Bunun yanı sıra, bu projelerin uzandığı güzergâhlarda yeni yerleşim yerlerinin oluşması, olanların da genişlemesiyle araziye talep artıyor ve sonucunda yerinden edilmeler uzun sürelerle yayılarak devam ediyor. Bu projelerin yol açtığı habitat parçalanması, kirlilik gibi ekolojik hasarlar, insanlar kadar diğer tüm canlıların da yaşam alanlarını tehdit ediyor.

Çok sayıda yerinden edilme vakasına ve çevre adaletsizliğine neden olan mega ulaştırma projelerinin arasında havaalanları da önemli bir yer tutuyor. 2019 yılı itibarıyla havacılık sektörü küresel karbondioksit salımlarının %2,9'unundan, ulaşım sektörü kaynaklı karbondioksit salımlarının %12'sinden sorumlu.⁶⁵ Bir çalışmaya göre, salımların yanı sıra arkalarında bıraktıkları ince bulutumsu oluşumlar, nitrojen/azot oksitler (NOx) gibi diğer etkenler göz önüne alındığında havacılık sektörü, insanların gezegenin ısınmasına yaptığı katkının %3,5 civarında bir kısmına denk geliyor.⁶⁶ Küresel düzeyde havacılık sektörünün yılda ortalama %4-5 büyümesi bekleniyor. Bu da artırılması planlanan uçuş ve yolcu sayısını karşılamak amacıyla yeni havaalanlarının yapılmasına ya da mevcutların genişletilmesine işaret ediyor. Dünya genelinde 2019 yılı sonu itibarıyla 1000 civarında farklı ölçekte havaalanı projesi bulunuyor.⁶⁷ Havaalanı inşaatlarının toprak kaymaları, hidrolojik sistemlerin tahribatı, hava, su ve ses kirliliği, ormansızlaşma, sulak alanların kaybı, uçak yakıtı sızıntıları gibi ekolojik etkileri bulunuyor. Tüm bu yıkıcı ekolojik etkiler genel olarak canlı türlerinin habitatını bozup yok ediyor. Bununla birlikte giderek genişleyen boyutlarda inşa edi-

TABLO 3: MADENCİLİK KAYNAKLI YERİNDEN EDİLME ÖRNEKLERİ

PROJE	Roşia Montană Altın Madeni ¹ Romanya	Ahafo Altın Madeni ² Gana	Yanacocha Altın Madeni ³ Peru	Phulbari Kömür Madeni ⁴ Bangladeş	Grasberg Bakır ve Altın Madeni ⁵ Endonezya	Toromocho Bakır, Gümüş ve Molibdenum Madeni ⁶ Peru
TARİH	2002-2012	2006 yılında üretim başladı.	1993'ten beri çalışmakta.	2005 yılında ortaya atılan proje 2020 yılı itibarıyla durduruldu.	1972'den beri çalışmakta.	2020 yılında genişletilerek 2013'ten beri çalışmakta.
YERİNDEN EDİLEN KİŞİ SAYISI	1200	5185		Madeni işleten Global Coal Management'a (GCM) göre 49.487; Bangladeş Hükümeti'nin görevlendirdiği uzman komitesine göre 130 bin	4000	5000
ETKİLENEN KİŞİ SAYISI	3290	4390	1,3 milyon	Maden nedeniyle su varlığının azalması ve madenin genişlemesi sonucunda yerinden edilenlerin sayısının 220 bine çıkması bekleniyor.	Doğu Kalimantan Bölgesi'nde yaşayanların geçimliği hasar gördü.	
ETKİLENENLERİN PROFİLİ	Nüfusunun %80'i yoksul olan ve işsizliğin yüksek olduğu Roşia Montană köyünde yaşayanlar	Çoğunluğu küçük çiftçi olarak geçimini tarımdan sağlayan on topluluk	Peru'nun en yoksul bölgelerinden biri olan, çoğunluğu geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlayan köylülerden oluşan kırsal nüfus	Toplam 23 kabileden 50 bin yerli halk toplulukları, geçimlik tarım yapan yoksul köylüler	Amungme yerli halk toplulukları	Küçük çiftçiler, küçük işyeri sahipleri
SOSYAL VE EKOLOJİK SORUNLAR	<ul style="list-style-type: none"> - Kültürel, arkeolojik ve mimari, boyutlarının hesaba katılmaması, - Yeterli bilgilendirmenin ve şeffaflığın olmaması, - Yeniden geçimlik oluşturmaya ve yoksullaşmanın önüne geçilmesine dair plan ve çalışmaların yetersiz olması, - Yeniden yerleştirme çerçevesinde oluşturulan yerleşim alanında arazinin orijinal yerleşim alanına göre çok yetersiz ve küçük olması, - Ortak kullanıma açık müşterek alanlara erişimin engellenmesinden dolayı uğranan zararın karşılanmaması, - Siyanür ve ağır metallerle dolu atık havuzundan ve siyanür taşımacılığında kaynaklanan toprak, hava ve su kirliliği riski ve sağlık sorunları. 	<ul style="list-style-type: none"> - Tarımsal üretim için kullanılan topraklara tazminat ödenmemesi, - 2009'daki maden kazasında siyanürün sonucunda balık ölümleri, içme suyu ve sulama kaynaklarının kirlenmesi, - Maden karşıtlarına uygulanan şiddet, tutuklama gibi insan hakları ihlalleri. 	<ul style="list-style-type: none"> - Yerel halkın ve STK'ların geniş katımlı sürdürdüğü maden karşıtı harekete uygulanan, yaralama, tutuklama ve ölüme varan baskı ve şiddet, - Suların kirlenmesi ve su varlığının azalması; toprak kirlenmesi ve toprak yapısının değişmesi; yerel halkın geleneksel ilaç yapımı gibi amaçlarla kullandığı bitki türlerinin azalması/yok olması, - Baskılar sonucu köylülerin topraklarını maden şirketine satmak zorunda kalması, - 2000 yılında madene giden 43 kilometrelik yola 150 kg civa dökülmesi sonucunda 1000'den fazla kişinin zehirlenmesi ve sağlığını kaybetmesi, - Geçimlik kaybı. 	<ul style="list-style-type: none"> - Yaklaşık 5000 hektar büyüklüğündeki tarım arazisinin yok olması, - Alınan toprakların karşılığında tazminat olarak yeni toprakların sağlanmaması, - Genel olarak su varlığının azalması ve nüfusun neredeyse yarısının ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli suya erişiminin olmadığı bölgede, maden nedeniyle yeraltı sularının tükenmesi ve su kaynaklarının kirlenmesi, - Maden nedeniyle toprak, hava ve suda kirlilik oluşması ve bunun sonucunda artması beklenen sağlık sorunları, - Üretilen 572 milyon kömürün 1,14 milyar ton karbondioksit ve 14,2 milyon ton karbondioksit eşdeğer metan gazı salacak olması, - UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'nde yer alan, 58 ender ve tehlike altındaki canlı türünün habitati olan dünyanın en büyük mangrov ormanı Sundarbans Koruma Ormanı'nın ve sulak alan ekosisteminin çıkarılan kömürün taşınması sırasında gerçekleştirilecek kazalar ve teknelerden dökülecek yakıtlar nedeniyle risk altında olması, - Yerel halkın maden karşıtı hareketine yönelik uygulanan baskı ve şiddet (2006 yılında 70 bin kişinin katıldığı gösteride paramiliter grupların açtığı ateş sonucunda üç kişi hayatını kaybederken 200'den fazla kişi yaralandı). 	<ul style="list-style-type: none"> - Yerinden edilenlere herhangi bir tazminat ödenmemesi, - 30 bin hektar büyüklüğünde yağmur ormanıyla birlikte Kopi ve Ajkwa nehirlerinin tahrip edilmesi. 	<ul style="list-style-type: none"> - Morococha kasabası boşaldı; 500 kişilik nüfusun büyük çoğunluğu 12 kilometre uzaklıkta kurulan Yeni Morococha kasabasına taşındı. Yeni yerleşim yerinin deprem ve sel risklerine açık olması, yeterli ekonomik faaliyetin bulunmaması ve (%52 oranında) işsizlik, ekonomik faaliyet bölgelerinin uzağında olması, konutların sağlık ve yaşam standartlarına göre yapılmamış olması gibi birçok şikâyet bulunmakta, - Ev ve arazilerini maden şirketi Chinalco'ya satmayı reddedip eski kasaba yaşamını sürdüren 40 aile işsizlik, temel hizmetlerin sağlanmaması, olumsuz ve sağlıklı yaşam koşulları, hava, su ve toprak kirliliği gibi sorunlar yaşamakta.

1- Vesalio, L. ve Creţan, R. (2012). Development-induced displacement in Romania: The case of Roşia Montană Mining Project. *Journal of Urban & Regional Analysis* 4 (1): 63-75.
2- Aboagye, S. (2004, Ekim). *Mining and resettlement of communities in Ghana: Exposing the harm caused by forced displacement and relocation*. Mining Watch Canada. https://transparencylab.org/Documentation/Advocacy_%20Monitoring_%20Sustainable%20-%20Responsible%20Initiatives/MiningWatch%20Canada/MI-ning%20and%20Resettlement%20of%20communities%20in%20Ghana_2014.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022); Earthworks (t. y.). *Ahafo*. https://earthworks.org/stories/wassa_ghana/ (Erişim tarihi: 19.6.2022)

3- Earthworks (t. y.). *Yanacocha*. <https://earthworks.org/stories/yanacocha/> (Erişim tarihi: 19.6.2022); EJAAtlas (2019, 10 Nisan). *Yanacocha Mine, Peru*. <https://ejatlas.org/conflict/yanacocha-mine-peru> (Erişim tarihi: 19.6.2022); Walsh, M. (2014, 5 Mart). The price of gold: winners and losers in Latin America's mining industry. *Mongabay*. <https://news.mongabay.com/2014/03/the-price-of-gold-winners-and-losers-in-latin-america-mining-industry/> (Erişim tarihi: 19.6.2022); Kemp, D., Owen, J., Cervantes, D., Arbelaez-Ruiz, D. ve Benavides Rueda, J. (2013). *Listening to the city of Cajamarca* (Research Paper). CSRM, Sustainable Minerals Institute, University of Queensland.

4- International Accountability Project (t. y.). *The Phulbari Coal Project: A threat to people, land, and human rights in Bangladesh*. https://www.culturalsurvival.org/sites/default/files/Phulbari_Coal_Project_Fact_Sheet_LowRes.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022); EJAAtlas (2017, 24 Ocak). *Phulbari coal mine project, Bangladesh*. <https://ejatlas.org/conflict/protest-against-open-pit-coal-mine-project-in-phulbari-region> (Erişim tarihi: 19.6.2022)
5- Terminski, B. (2012). *Mining-induced displacement and resettlement: Social*

problem and human rights issue (A global perspective). <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssor-32774>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2028490> (Erişim tarihi: 19.6.2022)
6- Torrico, G. (2019, 2 Ocak). *The Chinese mining giant and the ghost town*. China Dialogue. <https://chinadialogue.net/en/energy/11000-the-chinese-mining-giant-and-the-ghost-town/> (Erişim tarihi: 19.6.2022); Zhu, L. (2021, 31 Mart). *Toromocho Copper Mine Project*. The People's Map of Global China. <https://thepeoplesmap.net/project/toromocho-copper-mine-project/> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

len havaalanları, özellikle çiftçilerin elinden evlerini, tarım arazilerini ve müşterek alanlarını alıyor. Üstelik artan sayıda proje, havaalanının yanı sıra Aerotropolislerin (havaalanı-kentleri) yapımını da içeriyor. Havaalanlarının yanı sıra etrafında kurulan yerleşim ve çalışma alanları daha da büyük miktarda tarım arazisinin, ormanın ve sulak alanın tehdit altında olmasına yol açıyor.

Kaba bir tahminle dünya nüfusunun %90'ının hiç uçak yolculuğu yapmadığı hesaplanıyor. Ancak, havacılık sektörünün sosyal, ekonomik ve ekolojik maliyetleri yoksul çoğunluğun sırtına yükleniyor ve ortaya telafisi güç bir çevre adaletsizliği çıkıyor. Diğer yandan, havacılık sektörünün neden olduğu çevre adaletsizliğine karşı 180 yerel hareketin ve örgütünün oluşturduğu Stay Grounded isimli ulusötesi hareket ağının mücadelesi devam ediyor.⁶⁸ Bu mücadelelerin etkisiyle tarım arazilerini yok edecek olan Nantes'daki (Fransa) havaalanı projesi ve Aranmula Greenfield Havaalanı projesi (Hindistan), Bangladeş'teki ve New Mexico'daki (ABD) sulak alanları tahrip edecek olan havaalanı projeleri iptal ettirildi.⁶⁹

HAAALANI-KENTLERİ/AEROTROPOLİSLER¹

Dünya genelinde oldukça sık rastlanan projelerden biri aerotropolisler (havaalanı-kentleri). Aerotropolis, havaalanlarının civarında ve havaalanlarındaki faaliyetlere bağlı olarak turizm ve ticaret merkezi olacak şekilde oluşturulan yerleşim alanlarına verilen genel addir. Mevcut bir havaalanının civarına sonradan eklenen veya yeni bir havaalanıyla beraber inşa edilen aerotropolislerin büyüklüğü ve kapsamı, mekâna ve sektöre göre değişiklik gösteriyor. Aerotropolisler genel olarak alışveriş merkezleri, otel, eğlence merkezleri gibi uçak yolcularına yönelik hizmetleri sağlayacak yapılardan oluşuyor. Ofis, konut, yeşil alanlar gibi çalışma ve yaşama alanlarını da içeren aerotropolisler bulunuyor. Zaten oldukça geniş arazilere kurulan havaalanı projelerinin beraberinde aerotropolislerin de yapımı oldukça büyük çapta toprağa el konulması anlamına

geliyor. Böylelikle zorla yerinden edilmelerin ve ekolojik tahribatin boyutu katlanarak artıyor. Endonezya'da Belawan ve Kuala Tanjung limanları ile bağlanarak Sei Mangkei Ekonomik Bölgesi'nin merkezinde yer alan Kuala Namu Aerotropolis, İstanbul'un kuzeyinde ormanları ve yerleşim alanlarını tahrip eden bir başka mega ulaştırma projesi 3. Boğaziçi Köprüsü ile birleşen İstanbul Havalimanı dünya genelinde sayısı hızla artan aerotropolis projelerine örnek oluşturmaktadır.

1- Bridger, R. (2015). *What is an Aerotropolis, and why must these developments be stopped?*. Article for launch of Global Anti-Aerotropolis Movement (GAAM), https://issuu.com/rosebridger/docs/gaam-what_s_an_aerotropolis_rb_v6 (Erişim tarihi: 19.6.2022); Smith, T. (Der., 2019). *Degrowth of aviation: Reducing air travel in a just way*. Stay Grounded/Kollektiv Periskop. https://stay-grounded.org/wp-content/uploads/2020/02/Degrowth-Of-Aviation_2019.pdf (Erişim tarihi: 19.6.2022)

TABLO 4: MEGA ULAŖTIRMA PROJELERİ ÖRNEKLERİ¹

PROJE	TARİH	YERİNDEN EDİLMELER
Kamboçya Demiryolu Rehabilitasyon Projesi²	2006	Demiryolu güzergâhındaki 4000'den fazla aile topraklarını ve evlerini kaybetti.
Kuzey Demiryolu Hattı-Güney Demiryolu Hattı Bağlantı Projesi (Filipinler)³	Yapım aşamasında	Demiryolu hatlarının güzergâhında enformel biçimde yaşayan yaklaşık 35 bin aile yaşadıkları evleri terk etmeye zorlandı.
Akhaura-Laksam Çift Demiryolu Hattı Projesi (Bangladeş)⁴	2015-2019	Mevcut demiryolu hattının genişletilmesi ve ikinci bir hattın eklenmesi projesi kapsamında yaklaşık 10 bin aile fiziksel ve ekonomik olarak yerinden edildi.
Güney Yunnan Yol Yapım Projesi (Çin)⁵	1998-2003	Proje kapsamında inşa edilen 147 kilometre uzunluğundaki otoyol nedeniyle 2000 kişi yerlerinden edildi, 19 bin kişi tarım arazilerini kaybetti.
Navi Mumbai Havaalanı (Hindistan)⁶	Yapım aşamasında	On köyde yaşayan yaklaşık 3500 ailenin zorla yerinden edilmesi planlanıyor. Havaalanı, bağlantı yolları ve diğer altyapının yapımı nedeniyle bölgedeki orman, mangrov ve sulak alanların yok olması, buna bağlı olarak ekosistemin bozulması söz konusu. Toprak kullanımının değişmesi ile beraber bu tahribat, bölgede tarım ve ormancılık ile geçinen daha geniş bir nüfusun geçim kaynaklarını kaybetmelerine neden olacak.
Nijgadh Havaalanı (Nepal)⁷	Proje aşamasında	Havaalanı ve havaalanı civarında yapılması planlanan yerleşim alanı (havaalanı-kenti) nedeniyle 2,4 milyon ağaç kesilecek, büyük bir ormansızlaşma ve biyolojik çeşitlilik kaybına neden olacak. Bu proje nedeniyle 7500 yoksul çiftçi zorla yerlerinden edilecek. Aynı zamanda ormancılıkla geçinen 600 bin civarında insan geçim kaynaklarını kaybedecek. Parsa Ulusal Parkı'ndaki akifer ve su kaynaklarının tahrip edilmesi/yok olması nedeniyle bölgede yaşayan 1,2 milyon insan temiz su kaynaklarını kaybetme riski ile karşı karşıya.
Ogun Havaalanı (Nijerya)⁸	Yapım aşamasında	20 köyde yaşayan 5000 küçük çiftçi ev ve arazilerinden tahliye edildi. Tarım ürünlerinin dış pazarlara nakledilmesi için kullanılacak olan havaalanı nedeniyle tonlarca ürünü yok edilen, hektarlarca tarım arazileri ellerinden alınan yerel nüfusun geçim kaynakları yok oluyor, geçimlikleri risk altında kalıyor.
New Phnom Penh Havaalanı ve Havaalanı-kenti (Kamboçya)⁹	Yapım aşamasında (2025 yılında hizmete girmesi bekleniyor.)	Kandal Eyaleti'nde yapılan proje 2600 hektarlık bir alana yayılacak. Ağırlıklı olarak pirinç üretimi yapan 2000'den fazla çiftçi ailenin toprakları ellerinden alınıyor. Aynı zamanda bölgede müşterek olarak kullanılan göl de risk altında. Ev, arazi ve geçimliklerini kaybetmekte olan çiftçiler topraklarına karşılık kendilerine ödenen tazminatların düşük olması ve ödenmemesi gibi nedenlerle projeye karşı protestolarını sürdürüyor.

PROJE	TARİH	YERİNDEN EDİLMELER
Karad Havaalanı Genişletme Projesi (Hindistan)¹⁰	Yapım aşamasında	Maharashtra Eyaleti'nde 1955 yılında açılan Karad Havaalanı'nın 2011 yılında başlayan genişletme projesi nedeniyle, bölgede yaşayan yaklaşık 25 bin yoksul çiftçinin bir kısmı fiziksel olarak yerinden edilirken tarım arazilerinin yok olması, biyolojik çeşitliliğin kaybı, kirlilik, su varlığının azalması gibi ekolojik sorunlar nedeniyle geçimliklerini kaybediyor.
Isiolo Havaalanı (Kenya)¹¹	2017 yılında çalışmaya başladı.	260 hektar büyüklüğündeki havaalanının inşaatı için 200'den fazla çiftçi aile herhangi bir yeniden yerleştirme programı uygulanmadan ve tazminat ödenmeden ev ve arazilerinden edildi. Havaalanının etrafına yapılan oteller, eğlence merkezi ve golf sahaları birçok çiftçinin arazisinde yer alıyor ve bölge halkı ev, toprak ve geçimliklerini kaybetmeye devam ediyor.
Yogyakarta International Havaalanı ve Havaalanı-kenti (Endonezya)¹²	2019 yılında uçuşa açıldı.	Endonezya'nın Java Adası'ndaki Yogyakarta kentine 45 kilometre uzaklıktaki havaalanı nedeniyle 11 binden fazla yoksul çiftçi yaşadıkları topraklardan tahliye edildi. Havaalanı inşaatının yol açtığı yerinden edilmelere, ekolojik hasara ve tsunamî gibi doğal felaketlere açık olma hâline karşı 2011 yılından itibaren örgütlenerek hukuki girişimlerde bulunan ve protestolar düzenleyen yerel halk birçok insan hakkı ihlaline uğradı. Havaalanıyla bağlantılı olarak sanayi ve turizm alanlarını içeren bir havaalanı-kentinin inşası gündemde.

1- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). *The Atlas of environmental migration*. Routledge, Earthscan ve IOM.

2- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). A.g.y.

3- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). A.g.y.; Railway Technology (2020, 26 Haziran). *North-South Railway Project, Philippines*. <https://www.railway-technology.com/projects/north-south-railway-project/#:~:text=The%20North%20South%20Railway%20Project,the%20capital%20of%20Albay%20province> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

4- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). A.g.y.

5- Ionesco, D., Mokhnacheva, D. ve Gemenne, F. (2017). A.g.y.

6- Global Anti-Aerotropolis Movement (2018). *Navi Mumbai Airport - displacement and destruction*. <https://antiaero.org/2018/01/24/navi-mumba>

i-airport-displacement-and-destruction/ (Erişim tarihi: 19.6.2022)

7- EJAAtlas (2019, 18 Şubat). *Nijgadh Airport and Airport City, Nepal*. <https://ejatlas.org/conflict/nijgadh-airport-and-aerotropolis> (Erişim tarihi: 19.6.2022); Kapfinger, M. (2020, 1 Haziran). *Airport conflicts - struggles for environmental justice*. <https://stay-grounded.org/airport-conflicts-struggles-for-environmental-justice-webinar-summary/> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

8- EJAAtlas (2019, 10 Nisan). *Land grabbing in Igbın Ojo and cargo airport construction proposal, Nigeria*. <https://ejatlas.org/conflict/ogun-cargo-airport> (Erişim tarihi: 19.6.2022); Global Anti-Aerotropolis Movement (2018, 8 Mart). *Farmers resist land-grabbing for cargo airport in Ogun State, Nigeria*. <https://antiaero.org/tag/igbin-ojo/> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

9- EJAAtlas (2021, 24 Şubat). *New Phnom Penh Airport and Airport City, Kandal province,*

Cambodia. <https://ejatlas.org/conflict/new-phnom-penh-airport> (Erişim tarihi: 19.6.2022);

EJAAtlas (2019, 1 Kasım). *Karad Airport expansion, Maharashtra, India*. <https://ejatlas.org/conflict/karad-airport-expansion-maharashtra-india#> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

10- Chauarashe, P. (2016, 18 Eylül). *Maharashtra farmers refuse to allow expansion of Karad Airport, call it "non-viable"*. Land Conflict Watch. <https://www.landconflictwatch.org/conflicts/karad-airport-expansion-land-acquisition> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

11- EJAAtlas (2019, 8 Ocak). *Isiolo Airport, Kenya*. <https://ejatlas.org/conflict/isiolo-airport> (Erişim tarihi: 19.6.2022)

12- EJAAtlas (2018, 26 Ağustos). *New Yogyakarta International Airport (NYIA), Java, Indonesia*. <https://ejatlas.org/conflict/international-airport-on-the-kulon-progo-coast-indonesia> (Erişim tarihi: 19.6.2022)